

МИСТЕЦТВО В ТЕРМІНАХ І ПОНЯТТЯХ.

УДК 7(075.8)

М65

Мистецтво в термінах і поняттях : словник Ч. І. Архітектура, образотворче та декоративно ужиткове мистецтво / упор. : Н. Керецман, Т. Росул, Л. Дегтярьова; рец. : І. О. Мандрик, І. О. Міськов. – Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2023. – 77 с.

У словнику вміщено 577 статей з архітектури, образотворчого (живопис, графіка, скульптура) та декоративно ужиткового мистецтва. Тлумачення термінів і понять відображають їх походження (етимологію), історію й традицію побутування. Представлені лексичні одиниці були виділені з монографій і статей як найчастіше уживані, методом суцільної вибірки та адаптовані до завдань освітнього процесу.

Видання зацікавить здобувачів освіти, педагогів, мистецтвознавців і широке коло шанувальників мистецтва.

Рецензенти:

Мандрик І.О., д.і.н., професор кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II м. Берегово.

Міськов І.О., к.і.н., доцент кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін Закарпатської академії мистецтва.

Схвалено на засіданні кафедри археології, етнології та культурології протокол № 11 від 09.06.2023 р.

Рекомендовано Науково-методичною комісією факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ» протокол № 4 від 30.06.2023 р.

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ» протокол № 8 від 30.06.2023 р.

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Факультет історії та міжнародних відносин
Кафедра археології, етнології та культурології

МИСТЕЦТВО В ТЕРМІНАХ І ПОНЯТТЯХ.

СЛОВНИК.

ЧАСТИНА І.

**АРХІТЕКТУРА, ОБРАЗОТВОРЧЕ ТА ДЕКОРАТИВНО УЖИТКОВЕ
МИСТЕЦТВО**

*Вірно визначайте слова, і Ви звільните
світ від половини непорозумінь*
Р. Декарт

ПЕРЕДМОВА

Оволодіння науковою термінологією є важливою складовою професійної компетентності майбутніх фахівців. У сучасному світі знання досить швидко старіють, термінологія уточнюється і змінюється. Підготовка україномовних термінологічних словників продиктована вимогою часу й соціокультурними запитамі сфери вищої освіти. Сфера мистецтва (у тому числі й просторові його види) мають досить широкий понятійний апарат, котрий з плином часу вдосконалюється й поглиблюється.

Пропонована праця містить понад 500 термінів з архітектури, образотворчого (живопис, графіка, скульптура) та декоративно-вжиткового мистецтва. Зміст статей відображає етимологію походження терміну, зміни в термінології, історію й традиції його побутування. У випадку, коли термін чи поняття має різні значення або коли відомі певні розбіжності в його трактуванні чи вживанні, у відповідних статтях зроблено необхідні пояснення.

У змісті багатьох статей вказано історичні епохи, періоди або ж конкретні роки, на які припадає виникнення, становлення й подальший розвиток певного явища в історії мистецтва. Також подаються уточнення, що стосуються ареалу поширення мистецьких феноменів. У багатьох статтях наведені дані про розвиток того чи іншого мистецького явища в Україні та Закарпатському регіоні, наводяться прізвища знакових архітекторів, художників, скульпторів, графіків, як зарубіжних, так і вітчизняних.

Статті в словнику розміщені за українським алфавітом. Назви статей набрані **напівжирним шрифтом**. Іноді в назві вказано і наявний синонім терміну. Якщо термін у тексті статті повторюється, то його позначено скорочено, однією чи кількома літерами, наприклад: **Абак** – А.; **Архітектурні ордери** – А.о.

Терміни, значення яких розкрито в іншій статті, набрано *курсивом*.

Якщо термін має декілька значень, то їх тлумачення позначено арабськими цифрами з дужками: 1); 2) і т. д.

Наприкінці словника наведено рекомендований список літератури та предметний покажчик, що допоможе здобувачам у підготовці до практичних занять і контрольних заходів.

Абак, абака – (гр. – дошка) – верхня плита *капітелі колони*, напівколони, *пілястри* класичних *архітектурних ордерів*. Зазвичай має квадратні обриси з прямими (в *доричному* та *іонічному ордерах*) або увігнуті (в *корінфському ордері*) кряями.

Абрис – (нім. – план, креслення) – контурний малюнок або креслення, зроблений від руки методом окомірної зйомки, безмасштабне креслення. В архітектурній практиці застосовують при обмірних роботах як спосіб фіксації *фасадів*, планів, *розрізів* і деталей споруд. Поняттю А. відповідає термін «*крокі*», більш поширений в архітектурній практиці в наш час. В поліграфії А. – контур відтворюваного зображення, виконаний спеціальною тушшю на прозорому матеріалі, для перенесення на літографський камінь.

Абстракціонізм – (лат. – віддалено, відсторонено) – «безпредметне мистецтво» - одна із провідних модерністських течій ХХ ст. Загальна особливість А. – принципова відмова від зображення реальних предметів і явищ. Абстрактний твір виступає суб'єктивна живописно-пластична реальність, створена за допомогою формальних художніх елементів (кольорова пляма, лінія, *фактура*, об'єм тощо). При цьому принцип композиційної побудови може бути імпульсивно-стихійним або раціонально впорядкованим. А. виник у процесі розшарування *кубізму*, *футуризму* (1910-1913). Теоретиком А. автором перших живописних полотен був В.Кандинський. Значним був внесок у розвиток цього напрямку українських художників К.Малевича, О.Богомазова, І.Кавалерідзе, скульптора О.Архипенка.

Абстрактний експресіонізм – один з найвпливовіших напрямів абстрактного живопису 40-50-х рр., що виник в США. Принцип А.е. полягав у відмові від попереднього задуму та планомірно вибудованої форми. Художник культивував спонтанну манеру письма та вільні імпровізації на полотні. Найвизначніші його представники – художники так званої нью-йоркської школи: Аршил Горкі, Джексон Поллок, Вільям де Кунінг, Марк Ротко та ін. У радянському мистецтві набув розвитку у 60-х рр.

Авангардизм – (фр. – передовий загін) – умовний термін для означення новаторських напрямів у художній культурі ХХ ст., для яких притаманні прагнення докорінно оновити художню практику, пошук нових, нетрадиційних засобів вираження форми і змісту творів. Особливістю А. є не лише розрив з художньою практикою минулого, її образною системою та виражальними засобами, а й активний протест, що спричинив переоцінку духовних цінностей та нового сприйняття світу. Риси А. виявилися в школах і течіях *модернізму*: *кубізм*, *експресіонізм*, *абстракціонізм*, *футуризм*, *дадаїзм*, *сюрреалізм* та ін. Біля витоків А. поруч із П. Пікассо, Ж. Браком, Х. Грісом, Ф. Леже, Р. Делоне, стояли

українські митці О. Архипенко, О. Екстер, С. Делоне-Терк, М. Андрієнко-Нечитайло.

Аверс – (фр. від лат. – повернутий обличчям) – лицьовий бік монети або медалі.

Автогравюра – *гравюра*, в якій друковану форму на дереві, лінолеумі або металі виконує сам художник – автор *композиції*.

Автолітографія – вид *літографії*, коли зображення на камінь наносить художник-автор, на відміну від репродукційної літографії, де оригінал відтворюється на камені майстром-літографом або фотомеханічним пристроєм.

Автопортрет – портрет художника, виконаний ним самим; різновид жанру *портрета*. Окремі зразки трапляються в античному і середньовічному мистецтві. Як самостійна галузь художньої діяльності утвердився в епоху *Відродження*. Тоді ж сформувалися певні різновиди А.

Агора – (гр. – площа) – у стародавніх греків назва народних зборів, а також місце, де вони відбувалися. Зазвичай А. – центральна торгова площа міста. Довкола А. стояли храми, адміністративні, торгові та ін. споруди. На території України були невід’ємним елементом в містах-полісах Північного Причорномор’я (Пантикапей, Херсонес, Ольвія та ін.).

Адоба – сирцева цегла з глини та різаної соломи; те саме, що саман (Закарпаття – вальки). В бідних на камінь районах Мексики, Центральної та Південної Америки, на південному заході США з А. зводили великі споруди. Нині А. застосовують головним чином у приватному народному будівництві.

Аерограф – пристрій для розбрикування рідкої фарби стиснутим повітрям на папір, полотно, *тканину*, *фарфор*, фаянс та ін. Застосовується для виготовлення театральних *декорацій*, *плакатів*, оформлення *інтер’єрів*, ретушування фотонегативів, у станковій та книжковій *графіці*.

Ажур – 1) техніка створення наскрізного орнаментального візерунка. Застосовується у всіх різновидах *декоративного мистецтва* та *архітектури*; 2) виріб, чи окремий елемент *декору*, виконаний у цій техніці.

Академізм – 1) напрям, що склався у мистецьких академіях у XVI-XIX ст.; базувався на наслідуванні зовнішніх форм мистецтва Античності та епохи *Відродження*: сприяв систематизації художньої освіти. Виник в Італії (болонська школа *живопису*, заснована близько 1585 р.); поширився у багатьох країнах Європи з утворенням академій мистецтв у Парижі (1638), Відні (1692), Берліні (1694), Лондоні (1768). Для А. характерні запозичення сюжетів (переважно з античної міфології, Біблії, стародавньої історії), ідеалізація образів, що підкреслювалося умовністю *модельовання*, кольору, *рисунку*, театральністю *композиції*, жестів та поз. Вплив естетики А. позначився на розвитку

українського мистецтва (окремі твори Т. Шевченка, І. Сошенка, Г. Васька, Д. Безперечного та ін.); 2) термін для визначення будь-якої канонізації ідеалів, норм та образів мистецтва минулого.

Акант – декоративна форма у вигляді зубчастого листка рослини акант; орнаментальний елемент скульптурного оздоблення *фасадів та інтер'єрів* споруд; визначає конфігурацію *капітелей, акротеріїв корінфського та ін. ордерів*. А. широко застосовували в декорі фасадів культових споруд стилю *бароко*, культових та цивільних будівель *класицизму*. В українській книжковій *мініатюрі та декоративно-вжитковому мистецтві* А. траплявся з XII ст. (шиферні плити Софійського собору) до XX ст.

Акварель – (фр. від лат. – вода) – 1) фарби, що розчиняються водою; 2) живопис цими фарбами. Живопис непрозорою А. (з домішками білил) був відомий у Стародавньому Єгипті,

Акватинта – різновид *гравюри*, особливості якої є протравлення кислотою металевої дошки крізь асфальтовий або каніфольний порошок. Створює ефект, близький до тонованого малюнка; може служити для кольорового друку. Застосовується також у поєднанні з технікою штрихового *офорта*.

Акведук – арковий міст з лотком або трубою, ким пропускали водовід через ріки, шляхи, яри. Спорудження А. почалося в II тис. до н.е. на Сході та в Греції. На території України відомий А. у Севастополі (40-і рр. XIX ст.

Акрополь – (гр. – верхній і місто) – укріплена частина давньогрецького міста-поліса, розташована на узвишші, так зване горішне місто. А. – спочатку фортеця, з VIII ст. до н.е. – релігійний культурно-громадський центр. Найбільш відомий А. в Афінах. В Україні відомі А. античних міст-держав Північного Причорномор'я (А. Пантікапея на горі Мітридат у Криму).

Акротелій – (гр. – вершина) – скульптурний елемент архітектурного *декору* (*статуя, пальмета, грифон* тощо), розміщена над кутами *фронтона* споруди класичного ордеру.

Аксесуар – (фр. – допоміжний, другорядний) – другорядна деталь в *композиції* художнього твору.

Акт – зображення оголеного тіла людини. Те ж саме, що і *ню*.

Акційний живопис – ставить у центр уваги незакінчений витвір; не стилістику, а сам процес створення картини, манеру роботи художника – його рухи та дії перед полотном. Для створення витвору в акційному живописі часто використовують також нетрадиційні прийоми та засоби, різні предмети або людські тіла замість звичайного пензля. Представлений у творчості: Д. Поллака,

И. Клейна, Р. Мазаруела, Ж. Матьє, японської групи «Гутай» та ін.; набув поширення у 50-х рр. ХХ ст.

Акція – узагальнена назва для «мистецтва дії», що заміняло художній витвір на жест, розіграну «виставу» або спровоковану «подію». Початок акційного мистецтва йде від творчості футуристів, дадаїстів та сюрреалістів у перші десятиліття ХХ ст. А. набула поширення у мистецтві 60-70- рр. Вона реалізує одну із провідних ідей модернізму: процесуальний характер мистецтва, тобто переважно творчого акту над його результатом. З іншого боку, А. намагається стерти межу між мистецтвом та дійсністю, розчинити художній жест в оточенні, у спонтанних процесах життя.

Алегорія – (від гр. іносказання) – художнє втілення явища, а також абстрактної ідеї в конкретному образі (напр. жіноча постать з пов'язкою на очах і терезами в руках – А. правосуддя). Алегоричні зображення характерні для мистецтва пізньої Античності, Середньовіччя, *Відродження*. А. особливо поширені в монументальній *скульптурі* та *живописі*, а також у різних видах *графіки*.

Алла прима – (з італ.) – техніка *олійного живопису* швидкими мазками, завдяки чому *картина* (або її фрагмент) виконується за один сеанс, до висихання фарби.

Аль фреско, а фреско (з італ.) - техніка настінного розпису, за якою фарби накладаються на вогку штукатурку. Відома з часів Стародавнього Єгипту.

Ампір – (фр. – імперія) – *стиль в архітектурі та образотворчому мистецтві* кінця ХVІІІ- перших десятиліть ХІХ ст., що завершив еволюцію *класицизму*. Базувався на художній спадщині архаїчної Греції та імператорського Риму, звідки запозичував мотиви для втілення величі та могутності (монументальні масивні *портики* переважно *доричного* та *тосканського ордерів*, військова емблематика в архітектурних деталях і *декорі*). Також увібрав окремі давньоєгипетські архітектурні й пластичні мотиви (великі нерозчленовані площини стін та *пілонів*, масивні геометричні об'єми, *орнаменти*, стилізовані сфінкси й т. п.). Сформувався у Франції на межі ХVІІІ-ХІХ ст. в часи правління Наполеона (К. Леду) й поширився в європейських країнах. А. проявився також у *живописі* (Ж.-Л. Давід), *декоративному мистецтві* (в оздобленні *інтер'єрів*, меблів та ін.).

Амфіпростиль – тип давньогрецького *храму*, прямокутного в плані, з колонними *портиками* на торцевих *фасадах*. Повздовжні стіни А. споруджувалися з гладких кам'яних блоків і не мали *декору*. Використовувався в забудові античних міст-держав Північного Причорномор'я.

Ангоб – покриття білою або кольоровою глиною, розведеною на воді, яке у вигляді розпису наноситься на частину або всю поверхню керамічного виробу

перед випалом. Ангобний розпис здебільшого вкривають поливою. А. здавна широко застосовується в більшості гончарних осередків

Анімалістичний жанр – зображення тварин у живописі, скульптурі, графіці, декоративно-вжитковому мистецтві. Розвивався з часів палеоліту.

Ансамбль – в архітектурі та містобудуванні – гармонійна єдність споруд, творів монументально-декоративного мистецтва, зелених насаджень. Засоби формування ансамблю: цілісність просторової композиції, пропорційність співвідношення частин і цілого, силует, пластика, колір. А. може створюватись водночас (за єдиним задумом і в одному стилі) або протягом тривалого часу (шляхом доповнення первісної композиції).

Антаблемент – верхня горизонтальна частина споруди, оперта на колони, складовий елемент класичного *архітектурного ордера*. Поділяється на *архітрав*, *фриз* і *карниз*. Трапляється неповний а. – без фриза. Сформувався в архітектурі стародавніх Греції та Риму.

Анти – виступи поздовжніх стін споруди, що огороджують вхід. Найчастіше трапляються в давньогрецьких *храмах*, тип яких дістав назву «храм в антах».

Античне мистецтво – (лат. – давній) – назва давньогрецького та давньоримського мистецтва; виникла в епоху *Відродження*. Розвивалася в I тис до н.е. і першій половині I тис. н.е. в південній частині Балканського півострова, на островах Егейського архіпелагу та західному узбережжі Малої Азії. Найвищого розквіту досягло в Стародавній Греції у V-IV ст. до н.е. В епоху еллінізму (в ході і після походів Александра Македонського) вплив А.м. поширився на значні території, де зародилися місцеві школи елліністичного мистецтва. Традиції давньогрецького мистецтва набули нового розвитку в Стародавньому Римі, який в той же час мав і власні оригінальні здобутки (наприклад, індивідуальний скульптурний портрет).

Антефікс – (лат. – попереду прикріплений) – архітектурна прикраса з мармуру, чи *теракоти* у вигляді *пальмети* або щита з *рельєфом*. Зазвичай розташовувалася з країв покрівлі повздовжніх боків античних *храмів*.

Анфілада – (фр. - нанизувати на нитку) – ряд суміжних кімнат або колон, розміщених на одній осі; при цьому створюється наскрізна *перспектива* всіх *інтер'єрів*, що становлять єдину архітектурно-пластичну систему.

Аплікація – (лат. – приєднання, накладання) – 1) створення *малюнку*, *орнаменту*, театральних *декорацій* методом наклеювання або нашивання на тканину, папір, шкіру тощо різнокольорових шматочків матеріалу (тканини, паперу, шкіри, соломи); 2) твір, виконаний таким способом.

Апсида – (від гр. – склепіння) – виступ споруди, напівкруглий, прямокутний, багатокутний у плані, перекритий півкуполом або зімкненим півсклепінням. Уперше застосовано в давньоримській *архітектурі*. В християнських храмах А. – вівтарний виступ, зорієнтований на схід.

Арабеска – (фр. – араб.) - європейська назва орнаменту, що сформувався у *мистецтві* мусульманських країн. А. побудована за принципом багаторазового ритмічного повторення однорідних геометричних, рослинних, епіграфічних, інколи фігуративних мотивів.

Арк – фортеця в середньовічних містах Середньої Азії та Ірану.

Арка – (від лат. Дуга, склепіння) – криволінійне перекриття прорізів у стіні (вікон. Дверей, воріт) або прольотів між опорами - стовпами, *колонами, пілонами*.

Арка тріумфальна – монументальне оформлення проїзду або урочиста споруда у формі арки з одним або декількома склепінчастими проходами на честь військових перемог і знаменитих подій; прикрашена *скульптурами, рельєфами* та пам'ятними написами.

Аркада – ряд однакових за формою і розміром *арок*, що спираються на стовпи або колони. Застосовуються здебільшого при спорудженні відкритих *галерей*

Аркатура – ряд однакових несправжніх глухих *арок* на *фасаді* будівлі або на стінах внутрішніх приміщень.

Аркбутан – зовнішня опорна кам'яна або цегляна напіварка, що передає горизонтальний розпір від *склепіння* на зовнішні стіни та *контрфорси*.

Аркосолій – *ніша* для *саркофага* в стіні культової споруди, печери, *крипти*.

Арматура – (лат. – озброєння, спорядження) – 1) у будівництві – складова частина залізобетонних конструкцій; 2) в *архітектурі класицизму* – елементи скульптурного *декору* (зображення зброї, військового спорядження, прапорів тощо) на *фасадах* будинків, *п'єдесталах монументів*.

Архаїка – (гр. – старовинний, давній) – ранній етап розвитку будь-якого явища. В мистецтвознавстві термін А. застосовують до раннього періоду розвитку мистецтва Стародавньої Греції (VII-VI ст. до н.е.): кріто-мікенський (егейський), гомерівський, архаїчний, класичний, елліністичний.

Архівольт – (італ. – виступ під аркою) – архітектурна деталь, що є обрамленням прогону *арки*. Виділяється з площини стіни, має профільовану поверхню, оздоблену *різьбою, ліпленням*. А. з'явилася в архітектурі Стародавнього Риму. На території України поширилася в епоху *Відродження, бароко, класицизму*.

Архітектоніка – (із гр. будівельне мистецтво) – 1) художнє вираження конструктивної побудови споруди, *скульптури* або твору *декоративного мистецтва*, виявлене у взаємозв'язку та взаємозумовленості елементів цілого; 2) будова художнього твору, його *композиція*.

Архітектура – (від гр. і лат. Будівничий) – *мистецтво* проектування і спорудження будівель, а також комплексі. Твори А. – будинки, *ансамблі*, споруди, які формують просторове середовище для життєдіяльності людей (*монументи, тераси, набережні* та ін.). А. є необхідною частиною засобів виробництва (промислова архітектура) й матеріальних засобів існування людини (цивільна архітектура). Створення міст та інших населених пунктів і регулювання системи розселення становить окрему частину А. – містобудування. А. є водночас частиною матеріальної культури й мистецтва. Вона підпорядкована потребам людей, соціальній організації суспільства й відображає його ідеологічні та естетичні ідеали. Головні засоби створення художнього образу в А. – формування простору й архітектоніка, а також симетрія й *асиметрія*, контрасти, ритм, *пропорції*, масштаб. Ці засоби доповнюються різними прийомами обробки поверхні споруди, які надають А. пластичності, *фактури*, кольору. А. реалізує художні завдання разом з іншими видами мистецтва. Сукупність функціональних, конструктивних і художніх рис, властивих А. того чи іншого народу в певний історичний період, становить її *стиль*. Подібність загальноісторичних умов визначає поширення єдиного архітектурного стилю в багатьох країнах. Своєрідність національних рис, побут і духовна культура різних народів втілилися в національних особливостях А.

Архітектурні ордери – система архітектурних засобів і прийомів *композиції*, що виражається певною структурою й художньо-образним виявом складових частин перекриття і балкової конструкції будівлі. В класичну канонізовану систему з чіткою пропорційністю частин А.о. склалися в *архітектурі* Стародавньої Греції (VI-IV ст. до н.е.). Основні різновиди А.о. – *доричний, іонічний, корінфський*. А.о. складаються з трьох основних частин: *колони*, її *підніжжя* – *стилобата* й *антаблемента*, що спирається на колону. Колона (крім доричної) має *базу* й завершується *капітеллю*. *Антаблемент* складається з *архітрава, фриза* та *карниза*. Різновиди гр. А.о. в архітектурі Стародавнього Риму – *тосканський* (варіант доричного) й *композитний* (об'єднує елементи іонічного й корінфського).

Архітрав – головна балка, що перекриває прогін між *колонами*; нижня частина *антаблемента*.

Асамбляж – різновид «мистецтва об'єкта». Представляє собою поєднання в одному просторі різнорідних предметів, живописних і пластичних елементів.

Асиметрія – (з гр. неспівмірність) – один з різновидів *композиції*, коли її елементи мають нерівнозначні функції; підпорядкування частини цілому. А. органічно пов'язані з симетрією. В більшості симетричних об'єктів (композицій) є асиметричні елементи.

Астрагал – деталь класичної *архітектури* у формі валика з поличкою. А. з'єднує стовп *колони* з *капітеллю* та *базою*.

Асфальт – гірська смола. З А. виготовляють *олійні фарби*. У живописі використовують з XVII ст. в чистому і розведеному вигляді для *лесування*. В суміші з воском та смолами А. застосовують у графічних техніках.

Атлант – (від імені персонажа давньогрецької міфології титана Атланта, що тримав на своїх плечах небо) – в *архітектурі* – опора у вигляді чоловічої постаті, що підтримує перекриття будівлі, *портик*, балкон тощо. А. відомі з Античності. У європейській архітектурі набули поширення в XVII – початку XX ст. Використовувалися в архітектурі житлових будинків в Україні другої половини XIX – початку XX ст.

Атрибут – (з лат. -надаю, наділяю) – необхідна, невід'ємна властивість предметів або явищ. У *мистецтві* – характерна речова ознака міфологічного або історичного персонажа (групи), а також алегоричної фігури. В геральдиці А. вживається як *емблема* певного змісту. Має важливе значення для *атрибуції* творів *образотворчого* та *декоративного мистецтва*, особливо середньовічного.

Атрибуція – визначення достовірності мистецького твору, його автора, часу і місця появи на підставі аналізу стилістичних і технологічних особливостей.

Атрій – закритий внутрішній двір у середній частині давньоримського житла, куди виходила решта приміщень. У центрі А. був басейн (*імплувій*), над яким залишався отвір (*комплувій*) для стоку дощової води.

Аттик – (гр. – той, що походить з Аттики) – стінка, зведена над *карнизом*, що увінчує архітектурну споруду. Часто прикрашається *рельєфами* або написами. Звичайно завершує *арку тріумфальну*.

-Б-

База – (гр. – підставка, основа) – основа *колони*, стовпа або *пілястри*.

Базиліка – (із гр. царський дім) – прямокутна в плані споруда, розділена поздовжніми рядами *колон* або *пілонів* на кілька частин (*нефів*), які мали самостійне перекриття. Середній неф вищий за бічні. Перед входом поперечний притвор (*нартекс*), у протилежному кінці середнього нефа – півкруглий виступ – (*апсида*), критий півкуполом. Спочатку мали дерев'яні відкриті перекриття, пізніше – кам'яні склепіння. З часом у Б. з'являється *трансепт*, над бічними

нефами – *галереї-емпори*, над середхрестям – *купол*. Тип Б. склався у Римській імперії, де вона мала громадсько-адміністративне призначення. Згодом стала одним з основних типів християнських *храмів* у візантійській, сирійській, романській і готичній *архітектурі*, застосовувалася також в архітектурі *Відродження* та *бароко*.

Балюстрада- (з фр.) – невисока огорожа сходів, *терас*, балконів і т.ін., яка складається з ряду фігурних стовпчиків (*балясин*), з'єднаних зверху горизонтальною балкою або поручнями.

Балясини – невисокі фігурні стовпчики, які підтримують поручні огорож.

Баня – склепінчасте перекриття, верх культової споруди.

Баптистерій – (від гр. – купіль) – *хрещальня*, приміщення для здійснення обряду хрещення. В західноєвропейських країнах Б. – часто окрема споруда, кругла або багатогранна в плані, перекрита *куолом*.

Барабан – 1) циліндрична або багатогранна частина завершення будівлі, яка підтримує *купол*; 2) конструктивна основа *капітелі колони*.

Барельєф – (від фр. низький *рельєф*) – вид *скульптури*, в якій випукла частина зображення виступає над площиною фону не більше, ніж на половину свого об'єму.

Бароко – (італ. – вигадливий, химерний) – один із провідних художніх *стилів* кінця XVI – середини XVIII ст. Виник в Італії, поступово поширився в інших країнах Європи, Латинської Америки. Етапи розвитку: раннє Б. (див *Маньєризм*), в якому зародилися риси відходу від художньої культури *Відродження*; зріле Б., коли його особливості виявилися найяскравіше; пізнє Б., що поєднується із стилем рококо. На відміну від ренесансних уявлень про гармонію буття та безмежні можливості людини естетика Б. висунула нові погляди на світ – складний, мінливий, сповнений суперечностей. Найбільшого поширення набув у країнах, що в ході реформаційних перетворень залишилися вірні католицькому віровченню. Церква сприйняла виклики часу і на відміну від протестантів з їх суворим аскетичним баченням світу, зробили наголос на емоційному сприйнятті. Мистецтву Б. властиві грандіозність, пишність, динаміка, патетична піднесеність інтенсивність почуттів, пристрасть до ефектних видовищ, поєднання ілюзорного та реального, сильні контрасти масштабів і ритмів, матеріалів і *фактур*, світла і тіні. Синтез мистецтв у Б. став всеосяжним. Міський *ансамбль*, вулиця, площа, парк, садиба стали сприйматися як організоване художнє ціле, що розвивається у просторі. Архітектурні споруди завдяки розкішній *пластиці фасадів*, *грі світлотіні*, складним криволінійним планам та обрисам набули мальовничості та динамічності. Парадні *інтер'єри* прикрашалися багатобарвною скульптурою, ліпниною, різьбою. В образотворчому мистецтві Б переважають віртуозні

композиції релігійного, міфологічного чи алегоричного характеру, парадні *портрети*. *Живопис* вирізняється складними композиційно-пластичними прийомами, тонкою розробкою колориту (Я. Тінторетто, Дж. Б. Тьєполо, П. П. Рубенс, А. Ван Дейк та ін.). *Скульптурі* притаманні експресія *ліплення*, ретельна *моделювання* (Л. Берніні (Італія), І. Г. Пінзель (Україна)). В Україні Б. – домінуючий стиль мистецтва у XVII-XVIII ст. Українське Б. має свої особливості, зумовлені, зокрема, поєднанням національних традицій з культурними здобутками інших народів (Мазепинське Б.).

Батальний жанр – (від фр. битва) – *жанр образотворчого мистецтва*, присвячений темам війни та військового життя.

Батик – 1) техніка ручного розпису тканини; 2) тканина, оздоблена за допомогою цієї техніки.

Башта – (від італ. укріплення) – вежа – споруда, висота якої значно переважає її горизонтальні розміри.

Безпредметне мистецтво – див. *Абстракціонізм*.

Бельведер – (від італ. чудовий краєвид) – надбудова над спорудою; *павільйон*; назва деяких палаців, розташованих у мальовничому довкіллі.

Бідермеєр – напрям, що розвивався головним чином у *мистецтві* Німеччині і Австрії (1815-1848). Для Б. властива переробка форм *ампіру* (головним чином в *інтер'єрі* та *декоративно-вжитковому мистецтві*) в дусі інтимності й домашнього затишку. У *живописі* Б. виявився вплив романтизму. Посилився інтерес до простої людини, буденного життя бюргерів і селян, до природи. Живопис Б. вирізняється невеликим форматом, ретельним письмом, увагою до побутових подробиць, прагненням до інтимності й задушевності (Г. Ф. Керстінг, Л. Ріхтер, К. Шпіцвег, Ф. Крюгер та ін.).

Бідне мистецтво («arte povera») – напрям у мистецтві другої половини 60-70-х рр. (переважно в Італії). Художники «art povera» працювали як з першоелементами природнього походження (земля, вогонь, вода, повітря), так і першоелементами урбаністичного середовища (залізо, електронапруга); вони прагнули створити самовідчуття існування людини між природою та «штучною» природою. До цього напрямку належить творчість Я.Кунеліса, П.Паскалі, Л.Пателла, Е.Маттіачі, М.Мерца та ін. Твори багатьох художників, що працювали в традиції «art povera» (Ансельмо, Фабро, Кунеліс), можна віднести до сфери концептуальних дій.

Біфорій – (лат. – двостулковий) – вікно або проріз із двома арковими отворами, розділеними *колоною* чи *стовпом*.

Бочка –форма покрівлі у вигляді півциліндра з підвищеним і загостреним верхом, яка утворює на *фасаді* кілеподібний *фронтон*.

Бюст – (від лат. місце кремації, надгробний *пам'ятник*) - погрудне, переважно портретне (первісно нагробне) зображення людини в *круглій скульптурі*.

-В-

Вазопис античний – розпис античних керамічних посудин. Бере початок від крито-мікенської культури. Досяг розвитку у період *архаїки*. Відомі геометричний, «килимовий», чорнофігурний, червонофігурний та ін. стилі В.а.

Вал – 1) різновид найдавніших оборонних споруд; земляний насип навколо поселення чи військового табору; 2) в *архітектурі* – криволінійний *облом*, напівкруглий у перерізі.

Валер – (фр. – ціна, цінність) – у *живописі* і *графіці* – відтінок тону, який у взаємодії з ін. відтінками передає певне співвідношення світла і тіні; послідовна градація відтінків тону в межах одного кольору, що дає можливість передавати оптичні ефекти і створювати ілюзію реального світла й простору.

Вернісаж – (фр. – покриття лаком) – урочисте відкриття художньої виставки в присутності запрошених осіб. Назва походить від звичаю покривати *картини* лаком напередодні відкриття виставки.

Вибивання – спосіб створення вибивних *тканин*.

Вибійка – 1) вид *декоративно-вжиткового мистецтва*; 2) *тканина* з візерунком.

Видування – процес формування *скла*, виготовлення з нього за допомогою складувної трубки або на машині декоративно-вжиткових виробів.

Виймчаста емаль – 1) техніка декорування ювелірних виробів; 2) виріб, оздоблений за допомогою цієї техніки.

Виймчасте різьблення – сукупність технік художньої обробки дерева, кістки, рогу, каменю та ін. матеріалів способом заглиблення зображення в їхню поверхню.

Викрутка – криволінійний увігнутий *облом*, *профіль* архітектурно-пластичної деталі в ордерній *архітектурі*, за обрисом – чверть кола.

Випалювання – техніка декорування виробів з дерева, рогу та шкіри; при цьому візерунок наноситься на поверхню виробу розжареним металевим штампом або писаком.

Вирізування – 1) техніка вишивання, за якої візерунок щільно обшивають нитками, а середину вирізають ножицями; 2) спосіб створення *витинанок, аплікацій*; 3) технічні прийоми для моделювання вручну дерев'яних *декоративно-вжиткових* виробів.

Витинанки – вид *декоративно-вжиткового мистецтва*, орнаментальні, рідше сюжетні твори, ажурно вирізані ножицями або ножем із кольорового паперу, шкіри, *тканини* та ін. матеріалів.

Вишиванка – українська чоловіча або жіноча сорочка, оздоблена *вишивкою*.

Вишивка - вид *декоративно-вжиткового мистецтва*, в якому орнаментальні або сюжетні зображення виконуються вручну (голкою, іноді гачком) або за допомогою вишивальної машини на різноманітних *тканинах*, шкірі та ін. матеріалах лляними, бавовняними, вовняними, шовковими, металевими нитками, а також волосом, *бісером*, перлами, монетами, коштовними каменями тощо.

Віадук – (фр., від лат. – шлях, веду) – міст через глибокий яр, балку, ущелину тощо, великої довжини, багатопрольотний, на високих опорах, переважно аркової, рідше балкової конструкції.

Вівтар – (лат. – підвищення). – 1) жертовник, місце для жертвоприношення; 2) головне місце в християнському *храмі*, розташоване в його східній частині й відокремлене вівтарною перегородкою або *іконостасом*.

Відбиток – у графіці – зображення на папері чи іншій основі, одержане при контакті з друкарською формою, вкритою фарбою.

Відродження, Ренесанс – епоха в історії культури країн Західної і Центральної Європи. Батьківщиною В. була Італія. (XIII – дученто, XIV – треченто, XV – кватроченто, XVI – чінквіченто; Проторенесанс – середина XIII – середина XIV ст., Раннє Відродження - середина XIV – XV ст., Високе Відродження - кінець XV – перша третина XVI ст., Пізнє Відродження – середина – друга половина XVI ст). Колискою В. є Флоренція. Фундаментом нової культури став *гуманізм*. В Італії новаторська культура проявилася найбільш повно і досягла піку свого розвитку у Високе Відродження. Ренесансну культуру надальпійської Європи прийнято називати Північне Відродження (кінець XV – початок XVII ст.). Термін В. запровадив італ. Дж. Вазарі в XVI ст. на означення зв'язку з античною культурною мистецькою спадщиною.

Вілла – (лат. – сільський будинок, маєток) – заміський будинок із садом і парком. Після римської античності знову з'явився в Італії в добу *Відродження*.

Віма – півциркульне *склепіння* над *вівтарем*, східна частина головного *нефа*. Характерна для споруд *хрестово-купольної* системи.

Вімперг – високий гостроверхий декоративний *фронтон*, що завершує *портали* й віконні прорізи в готичних спорудах.

Віньєтка – (фр. – виноград) – графічна прикраса книжках, журналах та ін. друкованих виданнях.

Вітраж – (фр. Від лат. – скло) – твір *монументального мистецтва*, орнаментальна або сюжетна декоративна композиція зі скла та інших матеріалів, що пропускають світло. Доповнюється розписом, гравіруванням, витравлюванням. Використовується в *архітектурі* для освітлення приміщень і декорування віконних і дверних прорізів культових і громадських, рідше житлових споруд. У будівельній практиці – також часткове або суцільне застосування *фасаду*.

Волюта – (італ. – завиток, спіраль) – архітектурний мотив у формі спіралеподібного завитка з кружечком («очком») у центрі. Частина *іонічної капітелі*, входить також до складу *корінфської* та композитної капітелі.

Восковий живопис – техніка, в якій зв'язуючою речовиною є віск. Використовувалась у *станковому* (фаюмські портрети, *іконопис*) та *монументальному мистецтві*.

Восьмерик – восьмикутна в плані споруда або частина споруди. В. використовувався головним чином у культовому (дерев'яному та кам'яному) будівництві.

Вохра – (від гр. – блідий, жовтуватий) – природна мінеральна фарба з глини та оксидів заліза жовтого й коричневого кольорів різних відтінків.

-Г-

Галерея – 1) довге крите приміщення, одну з повздовжніх стін котрого замінюють *колони*, стовпи або *балюстрада*; 2) видовжена зала з суцільним рядом великих вікон в одній із повздовжніх стін; 3) верхній ярус глядацької зали; 4) художній музей, переважно із зібранням картин.

Гама кольорова – ряд гармонійно поєднаних відтінків кольору (з одним домінуючим), використовується в *образотворчому* та *декоративно-вжитковому мистецтві*.

Гемма – (лат.) – витвір *гліптики*, коштовний або напівкоштовний камінь з урізаними (*інталія*) або випуклими (*камея*) зображеннями. Г. використовувалася як печатка, персні, брошки й т.п.

Геометрична абстракція – абстракціоністський напрям у *живописі* та *скульптурі*, заснований на найпростіших геометричних формах і первинних

кольорах. Основоположники – К Малевич, голландська група «Де стейл» (П.Мандріан, Ван Дусбург)

Геометричний стиль – принцип декорування художніх виробів на ранній стадії розвитку мистецтва Стародавньої Греції (IX-VIII ст. до н.е.), для якого характерне використання чіткого геометричного *орнаменту*. Найяскравіше виявив себе у *вазонисі*, а також у *глиптиці*, дрібній пластиці, інших видах *декоративно-вжиткового мистецтва*.

Гіперреалізм – фотореалізм – напрям у сучасному мистецтві, що склався наприкінці 60-х рр., в основі якого лежить імітація образів фотографії, механічна фіксація предметів та явищ повсякденного життя.

Гіпостиль – (гр. – підтримуваний колонами) – в *архітектурі* Стародавнього Сходу (Єгипет, Іран) – велика зала *храму* або палацу з численними регулярно розміщеними *колонами*.

Гліптика – (го. – вирізаю, видовбую) – вид *декоративно-вжиткового мистецтва*, *різьба* на коштовних або напівкоштовному камінню. Різьблені камені (*гемми*) слугували як печатки, амулети та прикраси. Гемми з урізаними (*інталія*) та опуклими (*камея*) зображеннями виконувалися вручну або за допомогою спеціальних верстатів.

Гліптотека – (гр. вирізаний, виліплений та сховище) – зібрання творів *скульптури* або *глиптики*; музей скульптури.

Гобелен – витканий вручну килим-картина (шпалера). В строгому розумінні – виріб діючої донині паризької мануфактури (заснована 1662 р.) Назва походить від прізвища відомих у XV ст. майстрів Гобеленів.

Голосники – невеликі керамічні посудини або камери. Закладені в стіни та *склепіння* споруд і обернені своїми отворами всередину приміщення. Слугують для посилення звуку (як резонатори) й для полегшення склепіння.

Горельєф – вид *скульптури*, високий *рельєф*, де зображення виступає над площиною фону більш як на половину свого об'єму.

Готика – (італ. – готський, від назви германського племені готів, термін з'явився в епоху *Відродження* як зневажливе позначення всього середньовічного мистецтва, що вважалось «варварським») – готичний стиль – художній *стиль*, що став завершальним етапом розвитку середньовічного мистецтва країн Західної Європи (середина XII-XVI ст.). Зародився у Північній Франції (Іль-де-Франс), отримав загальноєвропейське поширення і пройшов ряд самостійних етапів еволюції та національних версій. Особливе місце в мистецтві Г. посідає *собор* – синтез архітектури, скульптури та живопису, собор, що став домінантою середньовічних міст, масова поява яких припадає на Високе Середньовіччя.

Сформована готична каркасна система вперше з'явилася в церкві абатства Сен-Дені (1137-1114). Готичний собор – це, як правило, *базиліка* з трьома або п'ятьма *нефами* з поперечним *нефом-трансептом*. Стрілчасті *арки* поряд із багатими архітектурно-пластичними та декоративними деталями – *«розою»*, *вімпергами*, *фіалами*, *кранбами* та ін. – прикрашали *фасади* соборів. Основним видом *образотворчого мистецтва* Г. є *скульптура*, яка набула глибокого ідейно-художнього змісту та розвинених пластичних форм. Різноманітна тематика *вітразів*, у *гамі* яких переважають червоний, синій, жовтий кольори. В пізній Г. набули поширення скульптурні *вівтарі* в *інтер'єрах*, де об'єднані дерев'яна розфарбована та позолочена скульптура і темперний живопис на дерев'яних дошках. З'явилися розписи на світські теми (папський палац у Авіньйоні, XIV-XV ст.). В епоху Г. досягли розвитку книжкова *мініатюра* та *декоративне мистецтво*, чому сприяло високий рівень розвитку цехового ремесла.

Гравюра – (фр. – вирізати, висікати) – 1) друкований відбиток на папері (чи на подібному матеріалі) з пластини («дошки»), на яку нанесено малюнок; 2) вид мистецтва *графіки*, що охоплює різноманітні способи ручної обробки «дошок» і друкування з них відбитків. Часто до Г. відносять *літографію*, створення якої не пов'язане з процесом гравірування. В Г. використовуються властиві графічним мистецтвам засоби художньої виразності: *лінія*, *штрих*, *пляма*, *тон*, іноді *колір*. Застосовується Г. для створення *ілюстрацій*, *шрифтів*, *декорування книг* та ін. друкованих видань, *альбомів*, *естампів* (станкових листів), *лубків*, *листівок*, *екслібрисів* і т.п. Специфічною особливістю Г. є можливість її тиражування. Розрізняють *опуклу* та *заглиблену графіку*. В *опуклій* Г. всі вільні від малюнка ділянки *заглиблюються* на 2-5 мм. *Малюнок*, *отже*, *височіє над фоном*, утворюючи *рельєф* із *пласкою поверхнею*. *Фарба* *накладається тампонами* або *накочується валиком*, після чого до дошки *вручну* або *пресом* *рівномірно притискається папір*, на який *переходить зображення*. До *опуклих* належить Г. на *дереві* - *ксилографія* та на *лінолеумі* – *ліногравюра* – а також *рельєфна* Г. на *металі*, що *застосовувалася до кінця XV ст.* У *заглибленій* Г. *малюнок механічними* або *хімічними* (протравлювання *кислотою*) *засобами заглиблюється в металевій пластині*; *фарба набивається тампонами в заглиблення*, й *дошка*, *накрита вологим папером*, *прокочується між валами друкарського верстата*. До *заглибленої* Г. *належать: різцева гравюра, офорт, «суха голка», «акватинта», т.з. «пунктирна манера» (різновид – олівцева), мецотинто, м'який лак.*

Граттаж – (фр. – шкребти, дряпати) – спосіб виконання малюнка шляхом *продряпування пером* або ін. *гострим інструментом паперу* або *картону*, *залитих тушшю*.

Графіка – (гр. – пишу, малюю) – вид *образотворчого мистецтва*, що охоплює *малюнок* і *гравюру*. Термін Г. *початково вживався лише стосовно письма* та

каліграфії. Нове значення отримав наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. Тоді Г. визначилась як мистецтво, в основі якого лежать лінія, контраст чорного і білого. Крім контурної лінії, в Г. використовується штрих і пляма, що також контрастують з білою (рідше кольоровою або чорною) поверхнею паперу – основного матеріалу Г. Поєднанням тих самих засобів можуть створюватися тональні нюанси. Г. не виключає застосування кольору. Поряд із завершеними композиціями самостійну художню цінність в Г. мають натурні начерки, *ескізи*, творів *живопису*, *скульптури* й *архітектури*. За технікою Г. поділяють на *рисунок* і *друковану* Г. За призначенням розрізняють станкову, книжкову та газетно-журнальну, прикладну Г, плакат.

Графіто – різновид монументально-декоративного *живопису* (див. *сграфіто*).

Гридниця – в давньоруській *архітектурі* велике приміщення для рядових дружинників (гриднів) у князівському палаці. Іноді була окремою спорудою.

Гризайль – (фр. – сірий) – 1) вид декоративного *живопису*, який виконується в різних відтінках одного (частіше сірого) кольору. Поширений у розписах *інтер'єрів* у стилі класицизму. Головним чином як імітація скульптурного *рельєфу*; 2) у *декоративно-вжитковому мистецтві* – розпис однокольоровою емаллю з промальовуванням золотом.

Грифонаж – (фр. – писати карлючками) – ряд побіжних ескізів імпровізаційного характеру. Г. найбільш поширений у *малюнку пером* та в *офорті*. Термін Г. звичайно застосовують до творів *графіки*.

Гробниця – архітектурна споруда або *саркофаг*, що містить тіло померлого та увічнює його пам'ять.

Грот – тип паркового приміщення, що імітує природну печеру.

Гротеск – (фр., італ. – химерний, печера) – 1) первісно-настінний *живопис* у давньоримських будинках – гротах; 2) художній прийом, що ґрунтується на свідомому перебільшенні, контрастах реального й химерного, трагічного і комічного; 3) вид *орнаменту*, що охоплює в химерних, фантастичних поєднаннях образотворчі й *декоративні* мотиви (рослинні і звірині форми, фігурки людей, маски, світильники та ін.).

Гуаш – (фр. Від італ. – водяна фарба) – фарби, що складаються із тонко розтертих пігментів з водноклейовим зв'язуючим та з домішками білил, а також твори мистецтва, виконані цими фарбами.

Гуманізм – термін («ренесансний гуманізм» або «гуманізм епохи Відродження») сформувався в науковій літературі ХІХ ст. на основі понять, характерних для цієї епохи – *humanitas* (в значенні притаманний людині високоморальної духовної культури) та *studia humanitatis* – термін для означення нового комплексу

гуманітарних дисциплін. Цей комплекс включав окрім граматики і риторики, традиційних для середньовічної системи освіти, філологію і поетику, історію, етику і педагогіку, моральну філософію, із чітко визначеною лінією світської етики. Світська етика займалася проблемами гідності людини, що базувалася не на знатності походження чи багатства, а на високих моральних якостях і здатності самоудосконалюватися, давалася нова оцінка праці, творчості, вольової активності особистості. Гуманісти вбачали в *studia humanitatis*, науках, спрямованих на вивчення проблем людини, протипагу *studia divinitatis* – наук про божественне, що складали основу середньовічної схоластичної системи знань. Новий комплекс гуманітарних наук базувався на відмові від «варварської» середньовічної латини, на вивченні давньогрецької і класичної латинської мов. Саме в епоху Відродження почала формуватися класична філологія, пов'язана із співставленням та вивіренням текстів античних авторів. Професійні заняття комплексом *studia humanitatis* стали відмінною рисою гуманістів – нового прошарку інтелігенції. Зародження гуманізму пов'язане із творчістю Фр. Петрарки, Дж. Боккаччо, Колюччо Салютаті.

Гурт – 1) в готичній *архітектурі* – арка з тесаного кленчастого каміння, яка зміцнює ребра хрестового *склепіння*, виконаного з дрібного каміння; 2) профільована горизонтальна тяга, що членує фасад будинку.

Гутне скло – від «гута» - складувна майстерня) – скляні вироби, виготовлені способом вільного дуття (без застосування форм).

Грунт – (від нім. – основа) – проміжний шар, нанесений на поверхню стіни, дошки, полотна, картону й призначений для того, щоб забезпечити міцний зв'язок основи й кольорового шару, створити бажані кольоровий фон і *фактуру*.

-Д-

Дагоба, дагаба – меморіальна буддійська споруда у Шрі Ланці, подібна до індійської ступи.

Дадаїзм – напрям у образотворчому та театральному мистецтві. Виник практично одночасно (1915-1916) у Нью-Йорку та Цюріху. Нігілістичний пафос дадаїстів був спрямований на руйнування поширених уявлень про мистецтво. Ставка у художньому творенні – на випадковий процес, психічний автоматизм дій, алогізм, абсурд. Активно використовувався *колаж*, фотомонтаж, *реді-мейд*, влаштовувалися театральні вечори. Основні представники: М.Дюшан, Ф.Пікабло, Ман Рей, К.Швіртес, Т.Тцара, Р.Гаусман та ін. Дадаїзм справив значний вплив на *мистецтво* ХХ ст.

Декор – (лат. – прикрашаю) – архітектурна система, сутність *декоративних* елементів (прикрас).

Декоративне мистецтво – галузь *пластичних мистецтв*, твори якої, поряд із *архітектурою*, надають матеріальному середовищу проживання людини художніх, естетичних якостей. Д.М. поділяється не безпосередньо пов'язане з архітектурою монументально-декоративне мистецтво (створення архітектурного *декору*, розписів, *рельєфів*, *статуй*, *вітражів*, *мозаїк*, що прикрашають *фасади* та *інтер'єри*, а також паркової *скульптури*), *декоративно-вжиткове мистецтво* (створення художніх виробів, призначених переважно для побуту) й *оформлюване мистецтво* (художнє оформлення святкувань, *експозицій* виставок та музеїв, вітрин і т.ін.).

Декоративний – те, що прикрашає або слугує для прикраси, оздоблення; мальовничий, зовнішньо ефектний.

Декоративно-вжиткове мистецтво – галузь художньої творчості, спрямованої на естетично-художнє формування середовища людини, створення мистецьких виробів для побуту. Твори Д.-в.м. є надбанням матеріальної культури тієї епохи, за якої вони були створені. Вони тісно пов'язані з національними та етнічними особливостями, народними звичаями й традиціями. Їх розрізняють за призначенням (начиння, меблі, *тканини* тощо), за технікою виконання (*різьба* художня, розпис *декоративний*, *вишивка*, *вибійка*, литво художнє, карбування, *інтарсія*). Елементи декору є складовою цих творів. Поряд із виготовленням виробів народної творчості у другій половині ХІХ ст. виробництво творів Д.-в.м. переходить на промислову основу.

Декоратор – 1) театральний художник, який малює й виготовляє *декорації*; 2) спеціаліст з оформлення, оздоблення будівель, приміщень.

Декоративне мистецтво – *вид образотворчого мистецтва*, що відтворює просторово-предметне середовище у виставах, кіно- й телефільмах. Розрізняють театральне- й кінодекораційне мистецтво.

Декорація – (лат. – прикрашаю) – художнє або архітектурне оформлення сцени, простору, в межах якого відбувається театральна вистава, проводяться зйомки кінофільму.

Дерев'яна архітектура – мистецтво будувати з дерева. Головні конструктивні системи – зрубна та каркасна (див. *Фахверк*). З дерева зводили культові, житлові, господарські, оборонні споруди. В Україні набула розвитку своєрідна культова Д.а. (На Закарпатті – неоготика, необароко).

Дзвінниця – башта (вежа) з відкритим ярусом для підвішування дзвонів. Д. споруджувалися поряд із храмом або вносилися в його *композицію*. Перші Д. в християнській церкві були побудовані в Римі при *базиліці* святого Іоана Латеранського та святого Петра. З ХІ ст. Д. стали повсюдно будувати в Європі.

Дизайн – (англ. – проектувати, конструювати) – вид діяльності, пов'язаний з проектуванням предметного середовища. Фахівці з Д. (дизайнери) розробляють зразки раціональної побудови предметного середовища, вивчають естетичні властивості промислових виробів, проектують їхній естетичний вигляд тощо. Як синонім вживають терміни «художнє конструювання», «технічна естетика».

Диптих – 1) у давніх греків і римлян – дві дощечки для письма, вкриті воском і з'єднані між собою; 2) двостулковий *складень* із живописним або рельєфним зображенням на кожній стулці; 3) дві *картини*, пов'язані єдиним задумом.

Дольмени – (фр. від бретонського – стіл і камінь) – зразки мегалітичної *архітектури* (як і *менгіри*, *кромлехи*) – стародавні поховальні споруди у вигляді величезних кам'яних брил і плит, поставлених вертикально або покладених одна на одну й перекритих зверху масивною кам'яною плитою.

Донатор – (лат. – той, хто дарує) – у *мистецтві* середньовіччя та *Відродження* – зображення замовника, інколи – будівельника храму (з моделлю споруди в руках) або замовника *живописного* твору (рідше *скульптури* й *декоративно-вжиткового мистецтва*).

Донжон – (фр. Башта, вежа) – головна сторожова башта у середньовічному *замку*, що споруджувалася окремо в найнедоступнішому місці.

Доричний ордер – властивий дорійським племенам Стародавньої Греції – один із трьох давньогрецьких *архітектурних ордерів*; відзначається простотою й масивністю оздоблення. Походить від назви давньогрецької області Доріди. У Д.о. відсутня *база* у *колони*, він має просту форму *капітелі*, а також *тригліфи* й *метопи* у *фризі*.

Дромос – (гр. – шлях) – критий коридор, що веде до поховальної камери під курганом; прохід у склеп, вирізаний у материковому ґрунті або скелі.

-Е-

Едикула – (лат. – зменшене кімната, будівля) – невелика декоративна будівля або її деталь (напр. віконний наличник) у вигляді двох *колон*, що підтримують *фронтон*.

Еклектизм – (гр. – здатний вибирати, той, що вибирає) – поєднання художніх елементів різних *стилів*.

Екседра – в античній *архітектурі* півкруга глибока *ніша* в будинку або окрема півкругла напіввідкрита споруда з розташованими вздовж стіни сидіннями; слугувала для зборів і бесід. Е. називали також парадне приміщення житлового будинку.

Екслібрис – (лат. – з книг) – книжковий знак, який наклеюють на зворотні бік обкладинки; художньо виконана етикетка з позначенням імені власника книг або з символічним *малюнком*.

Експозиція – (лат. - виклад, опис) – систематизоване розміщення експонатів у музеї або на виставці, яке дає глядачеві уявлення про певне коло предметів чи проблем.

Емаль – (фр. – плавити) – тонкий шар склоподібної речовини на поверхні керамічних або металевих виробів. Художні Е. (*фініфть*), прозорі й непрозорі, здавна застосовували в ювелірній справі. Залежно від техніки нанесення на метал розрізняють Е.: перегородчасту, виїмчасту, на *скані*, розписну. В сучасному *декоративно-ужитковому мистецтві* використовують різноманітні техніки Е.

Емблема – (гр. – вставка, рельєфна прикраса) – предмет, зображення, що умовно або символічно виражає певне поняття, ідею.

Емпори – (нім. – підвищення) – споруди у вигляді трибун або *галерей* в *інтер'єрах* середньовічних європейських *церков*. Іноді Е. називають аналогічні частини світських споруд. Нерідко Е. ототожнюють із *храмами*.

Енкаустика – (гр. – палю, випалюю) – восковий *живопис* – техніка живопису, при використанні якої основним зв'язуючим елементом є віск. Е. виконується гарячим способом – розплавленими фарбами. Відома з III тис. до н.е. у Стародавньому Єгипті, розквіту набула в Стародавній Греції. З I с. застосовувалася у Стародавньому Римі, пізніше – Візантії. В сучасному *мистецтві* використовують під час *реставрації* творів живопису.

Ентазис – (гр. – напруження) – потовщення стовбура *колони* в його середній частині (зазвичай на 1/3 його висоти). Це створює враження напруженості й усуває оптичну ілюзію увігнутості стовбура.

Еркер – (нім. – ліхтар) – напівкруглий, тригранний або багатогранний застеклений виступ на зовнішній стіні будинку. Робиться здебільшого в кілька поверхів, інколи на всю висоту *фасаду* (звичайно крім першого поверху); збільшує площу внутрішніх приміщень, поліпшує їх освітлення.

Ескіз – (фр.) попередній *начерк*, що відображає задум художнього твору в загальних і найхарактерніших рисах. Е. бувають графічними, живописними, скульптурними. Звичайно вирізняються вільною, швидкою манерою виконання, але можуть бути і детально промальовані. Багато Е. мають велику цінність і самостійне художнє значення.

Естамп – (фр. від італ. – друк, відбиток) – літографічний або графічний відбиток (звичайно підписаний авторський відбиток з друкованої форми); станковий твір художньої *графіки*.

Естампаж – (фр.) відбиток з *рельєфу*, одержаний від накладання *тканини* або паперу на поверхню *скульптури*, покриту будь-яким барвником (напр., сажею). Використовується для виготовлення прорисовок з рельєфів або як декоративні композиції типу *естампа*.

Етюд – твір, виконаний з *натури* з метою її вивчення. Е. (живописний, скульптурний, графічний) часто слугує підготовчим матеріалом для роботи над *картиною*, *скульптурою*, графічним твором тощо. Е. видатних майстрів часто становлять художню цінність і мають самостійне значення.

-Ж-

Жанр – (фр. із лат. – рід, вид) – стійкий різновид художнього твору, що склався історично. В *образотворчому мистецтві* основні Ж. визначаються за предметом зображення: *історичний*, *батальний*, *портрет*, *пейзаж*, *натюрморт* та ін.

Живопис – вид *образотворчого мистецтва*, художнє зображення видимого світу фарбами на будь-якій поверхні (полотні, дереві, папері тощо). Зорове втілення задуму (теми, сюжету) здійснюється в Ж. за допомогою *композиції* та *рисунка*. Колір є найважливішим зображувальним та емоційним засобом Ж. Поділяється на монументальний, станковий, театральньо-декораційний та мініатюру. За тематикою Ж. поділяють на *жанри*: *побутовий*, *історичний*, *батальний*, *портрет*, *пейзаж*, *натюрморт*, міфологічний, релігійний, *аніمالістичний*. Техніка Ж. (накладання фарб, закріплення на поверхні) різноманітна. Найбільш поширені фарби: *олійні*, клейові, воскові (*енкаустика*), *темпера*. В монументальному Ж. застосовують *фреску*, *мозаїку*, *сграфіто*, *вітраж*, у станковому Ж. поряд із олією – *акварель*, *гуаш*, *пастель*.

-З-

Закомара – напівкругле чи кулеподібне завершення зовнішньої стіни будівлі, що закриває собою внутрішнє склепіння й повторює криву його обрису.

Замок – укріплене житло феодала, оборонний об'єкт. Активне спорудження замків у Західній Європі припадає на межі I і II тис. з переходом до кам'яного будівництва і посиленням феодальної роздрібленості (інкастелламенто). *Донжон* – найпростіший тип замку (виник у X ст. у Франції). Згодом став головною частиною системи оборонних укріплень (*башти*, стіни, рову) і складного комплексу житлових, культових, господарських та ін. будівель аж до палацових ансамблів. Така трансформація З. мала місце в XIII-XIV ст.

Замок, замковий камінь – в *архітектурі* – клиноподібний камінь або цеглина у вершині *склепіння* або *арки*. Часто має орнаментальну або скульптурну

обробку. Іноді перетворюється в декоративну деталь, яка прикрашає арки й декоративні перемички.

Заставка – орнаментальна або сюжетна композиція невеликого розміру, що виділяє і прикрашає початок розділу книги або журналу.

«Звіриний стиль» - умовна назва одного із видів художнього стилю. Характерна особливість «З.с.» - стилізоване зображення тварин або частини їхнього тіла. Виникнення «З.с.» пов'язане із тотемізмом. Найдавніші зразки цього стилю належать до III тис. до н.е. На території України був поширений у скіфському мистецтві. У середньовічне мистецтво Західної Європи привнесений варварськими германськими народами.

Зернь – ювелірна техніка, коли дрібні золоті або срібні кульки напаяють на орнамент з філіграні. З. відома з давніх часів (у Межиріччя, Стародавній Греції, Кавказі, Середньовіччі).

Зиккурат – в архітектурі Стародавньої Месопотамії – культова ярусна *башта*. З. мали 3-7 ярусів у формі усічених *пірамід* або паралелепіпедів із цегли-сирцю, які зєднувалися сходами й похилими підйомами-пандусами. Найбільш відомим був З. у Вавілоні.

Золотарство – один із видів *декоративно-вжиткового мистецтва*: виготовлення прикрас, предметів побуту й культу з дорогоцінних металів (золота, срібла). Нерідко вони оздоблюються коштовними каменями, перлами, кольоровим *склом*. До найпоширеніших технічних прийомів З. належать: гравірування, карбування, кування, лиття, *скань*, *філігрань*, *фініфть*, *чернь*.

Золотий переріз – (золота пропорція) – поділ у крайньому й середньому відношенні, гармонійний поділ. Відрізок AC ділиться на дві частини таким чином, що більша його частина (AB) відноситься до меншої (BC) так, як увесь відрізок AC відноситься до AB (тобто $AB:BC=AC:AB$). Наближено це співвідношення дорівнює $5/3$, точніше $8/5$, $13/8$ і т.д. Принципи З.п. вперше були використані в античному мистецтві й потім покладені в основу композиційної побудови багатьох творів світового мистецтва. Вони застосовуються в *архітектурі*, *живописі* й *графіці*. Термін «З.п.» ввів Леонардо да Вінчі.

-І-

Ієратизм – (гр. – культовий, священний) – урочиста застиглість і абстрагованість *композиції* й трактування людських фігур та обличчя згідно з канонічними вимогами. Ієратичне трактування допускає, напр., зображення фігур у суворо фронтальних позах, з нерухомим, застиглим поглядом і т.д. І. характерний головним чином для мистецтва Стародавнього світу та Середньовіччя

Ізокефалія, ісокефілія – (гр. – рівний, однаковий і голова) – в *рельєфах* та *живописі* розміщення голів (іноді різних за розмірами та позами фігур) на однаковому рівні. І. була поширена головним чином у мистецтві Стародавнього світу. Вона надавала *композиції* ритмічно-декоративної цілісності та впорядкованості.

Ікона – (гр. – зображення, образ) – у християнстві (православ'я, католицизм) – живописне, мозаїчне або рельєфне зображення, якому надають священного характеру. В широкому розумінні – зображення Ісуса Христа, Богоматері, святих, сцен із Святого Письма. У вузькому значенні – твори мистецтва, що мають культове призначення. Культ І. бере початок від II ст. н.е., набув розквіту в Ч с. Канони *іконопису* були сформовані у Візантії в XI-XII ст. І. трапляються і в інших релігіях, напр., у ламаїзмі.

Іконографія – 1) сукупність зображень будь-якого обличчя (напр., видатної людини) або тих сюжетів, котрі були характерними для певної епохи, напряду в *мистецтві* та ін.; 2) в *образотворчому мистецтві* І. – суворо встановлена система зображення будь-яких персонажів або сюжетних сцен. Іконографічні сюжети виникли на основі зв'язку стародавнього мистецтва з релігійним культом і ритуалом. Вони були покликані полегшувати розпізнавання персонажа або сцени, а також узгоджувати принципи зображення з певною теологічною концепцією (напр., Богоматері, Ісуса Христа, свят – у християнському мистецтві, Будди – в будійському; 3) в *мистецтвознавстві* – І. (іконографічний метод) – опис систематизація типологічних ознак і схем, що визнані і використовуються для зображення персонажів або сюжетних сцен. Іконографічний метод сформувався у Франції у 40-х рр. XIX ст. як засіб вивчення *середньовічного мистецтва*, тлумачення його символіки, *алегорій, атрибутів*. Набув поширення в другій половині XIX – на початку XX ст.

Іконопис – вид культового станкового *живопису* (*ікони*). І. виник на основі античної художньої культури (*ікони Синаю, енкаустика*). Іконоборство – рух проти вшанування ікон, що набуло поширення у VIII-IX ст. у Візантії, загальмувало розвиток І. Іконописні твори виконувалися в техніці яєчної темпері та мозаїки. Провідною школою І. у Візантії була константинопольська, яка мала вплив на школи Балкан, Грузії, Італії, Русі.

Іконостас – стіна, що відокремлює *вівтар* від *нефа* у православному храмі. І. виник наприкінці XIV-XV ст. з передвівтарної перегородки. Тоді ж склалася загальна усталена композиційна структура І. Під впливом різних архітектурних *стилів* (*Відродження, бароко, класицизм* тощо) змінювалися архітектурні рішення та декоративне оздоблення І.

Ілюзіонізм – імітація видимого світу у творах *образотворчого мистецтва*, створення уявлення реально існуючих предметів і простору. І. з'явився в античному *живописі*, відіграв помітну роль у мистецтві *Відродження*; став одним з провідних принципів монументально-декоративного мистецтва *бароко* (коли в *інтер'єрах* будівель реальний архітектурний простір зливається з ілюзорним живописним, який відтворюється за допомогою вигадливих перспективних споруд). І. використовувався в *станковому мистецтві* (живописні та графічні *натюрморти*-«обманки» XVIII ст. *акварелі*).

Ілюзорність – в *образотворчому мистецтві* ілюзія чуттєвої вірогідності зображення.

Ілюмінавання – (лат. – освітлюю, роблю яскравим, прикрашую) – розфарбування вручну *гравюр* або малюнків; процес виконання кольорових *мініатюр* та оформлення *орнаментом* середньовічних рукописних книг.

Ілюстрація – (лат. – висвітлюю, наочно зображую) – зображення, яке наочно пояснює або доповнює будь-який друкований текст.

Імплювій – (лат. – водостік) – неглибокий чотирикутний басейн у центрі атрию (в давньоримському житлі); з покрівлі будинку в І. через *комплувій* стікала дощова вода.

Імпост – (фр. – кладу, прикладую) – профільована архітектурна деталь, яка є завершенням *колони* або стовпа у вигляді *карниза*. І. відділяє *арку* від стовпа або стіни й водночас є підпорою арки або балки.

Імпресіонізм – (фр. – враження) – напрям у мистецтві (художній стиль) останньої третини XIX ст. – поч. XX ст. Провідною метою мистецтва І. проголошував витончене відтворення суб'єктивних скороминущих вражень і спостережень, мінливих відчуттів і переживань художника. І. сформувався у пейзажному живописі Франції (70-80-ті рр. XIX ст.);

Ініціал – (лат. – початковий) – збільшена заголовна літера будь-якого розділу в тексті рукописної чи друкованої книги, оздоблена *орнаментом*, зокрема зображенням людських фігур і тварин, жанровими сценками. І. в сучасних друкованих книгах виконується в техніці *гравюри*.

Інкарнат – (лат. – тіло, плоть) – колір тіла в живописі.

Інкрустаційний стиль – напрям в романській *архітектурі* Італії, який набув розвитку в XI–XIII ст. Споруди І.с. гармонійні за *пропорціями*, оздоблені багатими візерунками, інкрустовані кольоровим мармуром, зокрема геометричним *орнаментом* ордерними елементами та ін. За античним зразком вони розділені легкою декоративною *аркадою*. Це надає їм святкового й ошатного вигляду.

Інкрустація – (лат. – покриваю шаром, корою, викладаю мармуром) – вид декорування виробів і будинків(їхнього *інтер'єру, фасаду*). І. виконується візерунками й різними зображеннями зі шматочків мармуру, металу, *кераміки*, дерева, перламутру та ін. Ці матеріали врізаються в поверхню, від якої вони відрізняються кольором, а часто й матеріалом. І. деревом по дереву називається *інтарсією*, металом по металу - *насичкою*. Поширена також І. каменем по каменю.

Інсталяція – просторова комбінація із готових або створених художником об'єктів *живопису, скульптури*.

Інталія – (італ. – різьба) – різьблений камінь (*гема*) із заглибленим зображенням. І. використовувалися переважно як печатки. Виникли в країнах Стародавнього Сходу в IV ст. до н.е., набули поширення в період античності.

Інтарсія – (італ. – інкрустація) – вид *інкрустації* на дерев'яних предметах (меблях, скринях, шкатулках та ін.); візерунки або фігурні зображення з пластинок дерева, різних за текстурою та кольором, які врізають у поверхню дерев'яного предмета. І. досягла найвищого розквіту в Італії у XV ст.

Інтер'єр – (фр. – внутрішній) – 1) в *архітектурі* – внутрішній простір будівлі, приміщення (житлової кімнати, службового приміщення, школи, музею та ін.); 2) зображення інтер'єру – один із *жанрів образотворчого мистецтва*.

Інтерколумній – (лат. між та колона) – в ордерній *архітектурі* проліт між двома *колонами*, що стоять поруч.

Іонік – орнаментальний момент у вигляді яйцеподібних опуклостей, оздоблених валиками, на *капітелях* та *карнизах іонічного* та *корінфського архітектурного ордерів*.

Іонічний орден – один із трьох головних *архітектурних ордерів*. Має струнку *колону* з базою і стовпом, які прорізані вертикальними жолобками-*канелюрами*. І.о. завершується *капітеллю*, що має 2 великі завитки-*волюти*. Склався в Стародавній Греції (560-500 рр. до н.е.). Характеризується легкістю *пропорцій* і багатшим *декором* усіх частин у порівнянні з *доричним ордером*.

Історичний жанр – один із основних жанрів образотворчого мистецтва., присвячений історичним подіям і діячам, особливо важливим в історії суспільства. До основних видів творів І.ж. належать картини, розписи, рельєфи, монументальна і станкова скульптура, мініатюри, книжкова і станкова графіки.

-К-

Калам – (араб. від гр. – тростина) – перо з тростини. З давнини використовувалося для письма. Для різних його видів у народів середньовічного

Сходу існували різноманітні способи обрізування, застругування, розщеплення тростини. К східних трактатах К. – *пензель* для живопису.

Камея – різьблений камінь з опуклим зображенням. К. відомі з IV ст. до н.е. Звичайно вирізалися з багатошарових каменів: тло – одного кольору, зображення – іншого (див. *гліптика*).

Кампаніла – в італійській *архітектурі* Середньовіччя та *Відродження* чотиригранна або кругла, багатоярусна вежа-дзвінниця, яка звичайно стоїть окремо від храму.

Кам'яна маса – матеріал для керамічних виробів (див. *кераміка*), тугоплавкий, непрозорий, що утворює щільний черепок, який спікся (переважно сірий або коричневий). Вироби з К.м. зазвичай покривають прозорою кристалічною або матовою поливою, іноді прикрашають тонким *рельєфом*. Появі К.м. в Китаї передувала винахід *фарфору*; в Європі відома з XV ст.

Канелюри – (фр. – жолобок) – жолоби: вертикальні (на стовбурі *колони* або *пілястри*) й горизонтальні (на *базі* *колони іонічного ордера*). Розташовуються впритул один до одного (*доричний ордер*) або з невеликими проміжками (*іонічний ордер*).

Канон – (гр. – правило, мірило) – в *образотворчому мистецтві* сукупність твердо встановлених правил, що визначають у художньому творі норми *композиції* та *колориту*, систему *пропорцій* або *іконографію* цього типу зображення, яке служить нормативним зразком. Теоретичні основи К. були розроблені давньогрецьким скульптором Поліклетом у творі «Канон» (друга половина V ст. до н.е.). Системи К., пов'язані з релігійними приписами, панували в мистецтві стародавніх культур Сходу, Африки, Америки, середньовічному мистецтві Європи та Азії. Для Античності та *Відродження* характерні спроби раціоналістичним шляхом знайти ідеальну закономірність у пропорціях людського тіла й вивести незмінні, математично обґрунтовані правила побудови людської фігури.

Канфар – (гр. – келих) – давньогрецький керамічний посуд для пиття; чаша на високій ніжці з двома вертикальними ручками, котрі часом прикрашувалися розписом.

Капела – (лат., італ. – каплиця) – 1) в *архітектурі* – невелика католицька або англіканська споруда чи приміщення для молитов одного знатного сімейства, для зберігання реліквій, розміщення хористів та ін. Розташовувалися К. у *храмах*, у бокових *нефах* або навколо *хору* – «вінок капел» в готичній архітектурі. Будувалися також К., що стояли окремо (напр. Сікстинська капела).

Капітель – (лат. буквально – голівка) – верхня частина *колони, пілястра* або стовпа, на яку спирається балка або *архітрав*. К. дістала детальну розробку в античних *архітектурних ордерах*.

Карикатура – галузь *графіки*, в якій за допомогою засобів перебільшення, надмірного акцентування певних рис образу досягається викривальний, комічний або гумористичний ефект. К. започаткована в античній художній культурі, пізніше набула розвитку в середньовічному *мистецтві*, народній творчості, особливо в *лубку*. Методи К. використовуються в різних видах і *жанрах* мистецтва (напр. у плакаті, газетній або журнальній графіці).

Каріатида – (гр. – жриці *храму* Артеміди в Стародавній Греції) – скульптурне зображення стоячої жіночої фігури, що служить опорою балки в будинку. К. звичайно притулені до стіни або виступають із неї. К. набули поширення в античній архітектурі (храм Ерехтийон в Афінах) та європейському будівництві XVII-XIX ст.

Карниз – горизонтальний виступ на стіні, який підтримує дах (покриття) споруди і захищає стіну від води, що стікає; має також декоративне значення. К. буває верхній, що увінчує, напр. в *антаблементі*, й проміжний.

Картина – твір *живопису*, який має самостійне художнє значення й характеризується завершеністю (на відміну від *етюда* та *ескіза*). К. зазвичай не пов'язані з певним *інтер'єром* або системою декорування. Складається з основи (полотна, дерев'яної чи металевої дошки, картону, паперу), ґрунту і фарбового шару. К. – один з найтиповіших видів *станкового мистецтва*.

Картинна галерея – художній музей, у якому експонуються твори *живопису*. К.г. називаються також розділи живопису у великих музеях і зали в палацах, передбачені для зібрання *картин*. Те саме, що й *пінакотека*.

Картон – в *образотворчому мистецтві* великоформатний малюнок (іноді розфарбований), що виконується в розмірі майбутнього твору фрескового *живопису, мозаїки, вітражу, шпалери*. При перенесенні композиції на стіну контури К. проколювалися. Був поширений у практиці європейських художників епохи *Відродження* та XVII-XVIII ст.

Картуш – скульптурна (ліпна) або графічна прикраса у вигляді декоративно обрамленого щита чи напіврозгорнутого сувою, на яких розміщують написи, герби, *емблеми* тощо. К. прикрашали входи до палаців, зображувалися на старовинних документах, географічних картах, надгробних плитах. Були поширені в XVI-XVIII ст.

Касба – спочатку найстарша або укріплена частина міста, резиденція правителя. В архітектурі Північної Африки – цитадель міських укріплень. З XVI ст. К. –

проста в плані, маленька фортеця. Іноді назва К. застосовується до будь-якого укріпленого міста.

Каскад – природний або штучний водоспад, що рине вниз по уступах, сходах. У парковій архітектурі К. створюється розміщенням на різних водоймищ, сходинок та уступів, із яких збігає вода.

Кассоне – тип скрині з дерева. Її передні та бокові стінки прикрашалися позолоченим або розфарбованим стукком, *різьбою* та живописом на світські сюжети.

Катакомба – (лат. – підземна гробниця) – підземні приміщення штучного або природного походження. К. використовувалися в давнину для відправи релігійних обрядів та для відправи релігійних обрядів та для поховання померлих. Найбільш обширні римські К. (II-IV ст.). Для них характерні лабіринти вузьких галерей і невеликих залів; деякі з них прикрашені розписом (пізньоантичного та ранньохристиянського, ранньосередньовічного часу). Подібні до К. споруди збереглися в Києво-Печерській лаврі.

Кафедра – у християнській *церкві* підвищення, з якого промовляють проповіді. К. прикрашалися *різьбою, статуями, рельєфом*.

Квадр – витесаний піщаний камінь у формі паралелепіпеда; використовується для кладки будівель.

Кераміка – вироби й матеріали з глин та їхніх сумішей з різними неорганічними сполуками, закріплені спеціальним обпалюванням. Основними технологічними видами К. є *теракота, майоліка, фаянс, кам'яна маса і фарфор*. К. – це широка галузь *декоративно-вжиткового й монументального мистецтва*, поширений вид будівельних і декоративних матеріалів. Мистецтво К. – один із основних видів *декоративного мистецтва* багатьох країн. У 1952 р. в Женеві була організована Міжнародна академіка кераміки.

Кесони – в *архітектурі* невеликі симетрично розміщені заглиблення квадратної або багатокутної форми на стелях, внутрішніх поверхнях арок і *склепінь*.

Килим – 1) декоративний вовняний безворсовий двобічний тканий виріб ручної роботи. Візерунок К. створюється полотняним застилом кольорових утоків, котрі ховають нитки основи. Виробництво К. з геометричними й кольоровими візерунками (рідше – з сюжетними зображеннями) поширене в Україні, Молдові, Польщі, Болгарії; 2) художній текстильний виріб з багатокольоровими візерунками, призначений для окраси й утеплення приміщень, а також для забезпечення безшумності. Найбільш ранній з К., що збереглися, датується V-IV ст. до н.е. Збереглися історичні свідчення про існування К. у стародавніх державах Близького Сходу – Ассирії, Вавілонії.

Ківорій – спочатку посудина для пиття; в християнських храмах дарохоронильниця, що розміщувалася під вівтарною сінню. Пізніше К. стали називати вівтарну сінь, яка зазвичай підтримувалася колонами і мала багате оздоблення.

Ківш – дерев'яна або металева посудина для пиття й розливу квасу та інших напоїв. К. був відомий в Русі. Має форму човна. З однією високо зведеною ручкою або двома – у вигляді голови й хвоста птаха.

Кілик – давньогрецька керамічна, рідше металева посудина для пиття; плоска чаша на ніжці або невисокому піддоні з двома тонкими горизонтальними ручками. Керамічні К. часто розписувалися.

Кінетичне мистецтво – напрям у мистецтві 50-60-х рр. Художники створювали рухомі об'єкти, іноді з використанням світлових ефектів. Відомі представники – Ніколас Шеффер, Жан Тенглі, Гюнтер Юккер та ін. У радянському мистецтві принципи кінетизму розроблявся наприкінці 60-х на початку 70-х рр. групою «Рух» під керівництвом Л.Нузберга, пізніше розвивалися у творчості В.Колейчука, Б.Стучебрюкова та ін.

Класика – (лат. – взірцевий) – сукупність наукових праць, художніх творів, що мають світове значення, віками зберігають своє значення.

Класицизм – (лат. – взірцевий) – один із основних напрямів у європейському мистецтві XVII-XVIII ст. Зразком для нього було класичне (античне) мистецтво.

Класичне мистецтво – у вузькому розумінні – мистецтво Стародавньої Греції й Стародавнього Риму, а також епохи Відродження й класицизму, що базувалося на античних традиціях. В широкому розумінні – найвищі художні досягнення мистецтва й культури різних народів. Ті твори, які зберегли естетичну цінність, значення досконалого художнього взірця, називають класичними. Традиції К.м. в різних країнах можуть бути різними. Це зумовлюється особливостями їхнього історичного та соціально-культурного розвитку.

Клейовий живопис – вид живописної техніки, при використанні якої клей є зв'язуючим пігмента. Використовується тваринний клей (риб'ячий, кістковий, казеїновий, міздорвий) або рослинний (крохмаль, камеді, трагант). У К.ж. криючі фарби непрозорі, живописна поверхня матова. Велика кількість клею у фарбі сприяє тому, що поверхня набуває блиску, а колір – підвищеної ефектності. У техніці К.ж. виконувалися розписи давньоєгипетських саркофагів і поховальних пелен, а також живопис Стародавнього Сходу й середньовічної Середньої Азії, Індії, Китаю і Японії, настінні розписи XVII ст. України, Польщі (в поєднанні з фрескою й темперою). К.ж. використовувався в розписах другої половини XVIII-XIX ст. у палацах, громадських і культових спорудах Європи та Америки.

В ХХ ст. К.ж. переважно використовується для виготовлення театральних декорацій та ескізів, декоративних панно та плакатів.

Клуазонне – (фр. – перегородка) – те ж, що й перегородчаста емаль (див. *Емалі*).

Книжковий знак – особистий знак власника книги; те ж, що *екслібрис*.

Колаж – (фр. буквально – наклеювання) – технічний прийом в образотворчому мистецтві; наклеювання на певну основу різних матеріалів, які відрізняються від неї кольором і фактурою. К. називають також твір, виконаний цим прийомом. Застосовується переважно в графіці для посилення емоційної виразності фактури твору, несподіваності поєднання різнорідних матеріалів. Вперше К. був упроваджений П.Пікассо та Ж.Браком у 1910-х рр. Пізніше активно використовувався представниками кубізму, футуризму, дадаїзм, сюрреалізму, поп-арту.

Колекція – (лат. – збирання, зібрання) – зібрання будь-яких однорідних предметів або творів мистецтва (в т.ч. книг, рукописів, картин, гравюр, фарфору, марок, монет та ін.), систематизованих за певними ознаками. Колекціонування відрізняється від простого від простого збирання, оскільки передбачає збирання, вивчення і систематизацію матеріалу. Колекціонування набуло широкого розвитку в епоху Відродження.

Колона – вертикальна опора, як правило, кругла в поперечному перерізі, стрижневий елемент споруди, несучої конструкції тощо. Складається з бази, стовбура й капітелі (див. *Архітектурні ордери*). К. іноді стоїть окремо від споруди (тріумфальна колона, ростральна колона).

Колонада – ряд колон, об'єднаних загальним перекриттям. К. може бути частиною (часто портиком) будівлі або галереї. Використовувалася для оформлення інтер'єрів палаців та ін. Іноді К. є самостійною спорудою (напр., у садово-парковому мистецтві)

Колорит – у мистецтві система сполучення кольорів, їх гармонійне поєднання в художньому творі, його кольорова побудова як один із засобів виразного і правдивого зображення дійсності; характерна особливість художнього твору, а також епохи, місцевості тощо.

Комплювій – (лат. – стікатися) – прямокутний отвір в даху давньоримського житлового будинку (див. *Атрії*). К. призначений для стікання дощової води в басейн (*імплувій*).

Композиція – (лат. – складання) – побудова художнього твору, співвідношення окремих частин і елементів, що умовлені його творчим задумом, змістом, характером і призначенням; створення художнього образу архітектурного твору (єдність, супідрядність, пропорції, тектоніка, ритм, масштаб, колір, фактура та

ін.). К. в *архітектурі* та *образотворчому мистецтві* має певні особливості, зумовлені їхньою специфікою.

Консервація – (лат. – зберігання) – зберігання творів *мистецтва*, археологічних пам'яток, старовинних речей, книг, архівних документів, тісно пов'язане з *реставрацією*; в музейній справі – сукупність заходів, спрямованих на створення належних умов для збереження цих творів.

Консоль – опорна конструкція, балка чи ферма, закріплена одним кінцем, що підтримує частини будівлі, що виступають (*карнизи*, балкони, фігури, вази тощо).

Конструктивізм – (лат. – доцільний, необхідний для побудови) – напрям у *мистецтві*, *архітектурі* 20-30-х рр. ХХ ст. Художники – прихильники К. – під гаслом «конструювання довколишнього середовища» намагалися досягти простоти й підкресленої утилітарності предметних, часто абстрактних форм, що використовувалися на поч. 20-х років у *декоративно-вжитковому*, *театрально-декораційному мистецтві*, книжковому оформленні та *художньому конструюванні*. К. в архітектурі близький до *функціоналізму* та *раціоналізму*.

Контрапост – (італ. – протилежність) – в *образотворчому мистецтві* прийом зображення, за якого положення однієї частини тіла контрастно протиставлене положенню іншої частини (напр., верхня частина корпусу зображена в повороті, а нижня – фронтально). К. динамізує ритм фігури, дає змогу передати її рух або напруженість. При цьому не порушується загальна рівновага форм, посилюється тримірність зображення.

Контрфорс – (фр. – протидійна сила) – в *архітектурі* вертикальний виступ стіни, призначений для збільшення її міцності та стійкості. К. приймає на себе горизонт або похилі сили (розпір від *склепінь*, тиск ґрунту тощо). Кам'яний К. – один з основних елементів готичної конструкції (див. *Готика*). К. широко використовується для зведення та зміцнення стін під час *реставрації* пам'яток архітектури.

Контур – (фр. – обрис) – обрис предмета, лінія, що окреслює форму.

Концептуальне мистецтво – один із найвідоміших напрямів у мистецтві 60-70-х рр. Його представники відмовляються від створення традиційного художнього твору та звертаються до концептуальних «об'єктів», що виступають у формі проектів або ідей, супроводжуваних написами, текстами та іншими видами навмисне позаестетичної документації. Відомими представниками концептуалізму є: Йозеф Кошут, Лоуренс Вайнер, Дуглас Х'юблер та ін.

Кора – (гр. – дівчина) – *статуя* дівчини, одягненої в хітон (туніку). Найменування типу давньогрецької скульптури періоду архаїки, жіночий

еквівалент *курса*. Скульптори знаходили нові рішення, створюючи складками *тканин* ритмічні мотиви.

Корінфський ордер – один із трьох основних *архітектурних ордерів*. Має високу *колону* з *базою*, *стовбуром*, *прорізними канелюрами* й *пишною капітеллю*, що складається з *ошатного різьбленого візерунка* *листя аканта*, *облямованого невеликими волютами*. К.о. склався в другій половині V ст. до н.е. в період пізньої класики. Пишний і врочистий К.о. набув особливого поширення в *архітектурі* епохи еллінізму й у Стародавньому Римі. К.о. походить від назви м. Корінфа.

Коропластика – виготовлення жіночих фігурок із випаленої глини, воску, гіпсу та ін.

Корпусне письмо – технічний прийом у *живописі*, робота олійними, темперними та ін. фарбами, які накладаються ущільненим, непрозорим шаром.

Крабб – декоративна деталь у вигляді стилізованого *листя* або *квітів* на *щипцях*, *вимпергах* та ін. елементах *архітектурного декору готики*.

Кракелюр – тріщина фарбованого шару в живописі. К. з'являються у щойно виконаному й ще не висохлому творі через нерівномірну або швидку усадку зв'язуючих речовин або через випаровування розчинників (води, пінену), а у висохлому творі – від повторних набухань, усушок і механічних впливів.

Кракле – мережа тонких тріщинок на полив'яній поверхні керамічних виробів. К. створюють для декоративного ефекту, використовуючи невідповідність коефіцієнтів розширення черепка і поливи під час випалювання.

Крипта – (лат. – тайник) – критий підземний хід; у Стародавньому Римі – підземне приміщення; в західноєвропейській *архітектурі* – каплиця під вівтарною частиною *храму*, призначена для почесних поховань.

Крокі – (фр. – начерк) – швидко зроблений малюнок – (зазвичай олівцевий). К. схоплює найхарактерніші риси *натури* або побіжно фіксує загальний композиційний план *архітектурної споруди*, твору *живопису*, *скульптури* або *графіки*.

Кругла скульптура – вид *скульптури*, яка на відміну від *рельєфу*, являє собою самостійні тримірні об'єми, не пов'язані з площиною тла. Головні типи К.с.: *статуя*, *бюст*, *скульптурна група*.

Ксилографія – *гравюра* на дереві. К. – ручний спосіб виготовлення образотворчих форм високого друку гравіруванням малюнка на дереві; тираж сягає 40-50 тис. *відбитків*.

Ктитор – (гр. буквально – засновник) – особа, на кошти якої побудовано або оздоблено *храм (іконами, фресками, творами декоративно-вжиткового мистецтва)*.

Кубізм – модерністська течія в *образотворчому мистецтві* першої чверті ХХ ст. Представники К. намагалися звести пластичне рішення художнього образу до комбінації геометричних фігур. Основоположники К. В *живописі* – французький художник П. Пікассо та Ж. Брак, у *скульптурі* – українець О. Архипенко.

Купол – просторове покриття будинків, споруд, що перекриває круглі, багатокутні, еліптичні в плані приміщення. Форми К. утворюються різними кривими, опуклими назовні, близькими до півкулі (або півкулями). Кам'яні (цегляні) К. споруджувалися на циліндричних стінах (*барабані*) або квадратній основі за допомогою спеціальних *склепінь (нарусів, тромпів)*.

Курант – конусоподібний камінь, інструмент для розтирання фарби вручну.

Курватура – (лат. – кривизна, заглиблення) – легка кривизна обрису античної *колони*; навмисна, ледь помітна кривизна прямолінійних частин споруди. К. застосовують з метою усунення оптичних викривлень (при сприйнятті споруди в ракурсі) й посилення пластичної виразності *архітектури*. К. характерна головним чином для ордерної архітектури.

Курос – статуя юнака-атлета (найчастіше оголеного), характерний взірець давньогрецької *пластики* періоду *архаїки*. Тип К. склався наприкінці VII ст. до н.е. у зв'язку з виникненням ідеалу фізично досконалого героя, атлета, воїна. К. вирізняється суворо фронтальною статичною *композицією*, сумарним трактуванням форм людського тіла, т.з. архаїчною посмішкою. К. ставилися у святилищах і на *гробницях*, мали переважно меморіальне значення, але могли бути і культовими образами.

-Л-

Лавіс – вид *гравюри* на металі. Зображення наносять *пензлем*. Змоченим у кислоті. При друкуванні фарба набивається у витравлені заглиблення, відбиток нагадує малюнок пензлем з розмивкою. Техніку Л. винайшов у XVIII ст. французький художник Ж.Б.Лепренс.

Лаки художні – вид *декоративно-вжиткового мистецтва*, в якому вироби з дерева, пап'є-маше і металу обробляють спеціальним лаком і прикрашають розписом, *різьбою* та *інкрустацією*.

Ландшафт – те саме, що *пейзаж*.

Левкас – (гр. – білий) – *грунт* під забарвлення або позолоту на виробках із дерева; складається з порошкоподібної крейди, змішаної на тваринному або риб'ячому клеї.

Лесування – технічний прийом *живопису олійними фарбами*. Полягає в накладанні тонкого шару прозорих або напівпрозорих фарб на просохлі фарби. Л. дає можливість досягти гармонійної злагодженості *тонів картини*.

Ліногравюра – опукла *гравюра*, створювана вирізуванням малюнка на лінолеумі. Технікою й художніми засобами подібна до *ксилографії*.

Ліплення – створення *скульптури* з м'яких матеріалів (глина, віск, пластилін) шляхом нарощування або видалення пластичної маси.

Ліпнина – архітектурні деталі, прикраси та скульптурні вироби (фігурні, орнаментальні) для *фасадів* та *інтер'єрів* споруд. Виготовляють із гіпсу, пап'є-маше, кам'яного литва, бетону.

Літографія – 1) специфічний вид тиражної *графіки*, спосіб плоского друку, за якого утворюються *відбитки* перенесенням фарби під тиском з плоскої (нерельєфної) друкованої форми безпосередньо на папір; 2) твір, виконаний літографським способом.

Локальний колір – у *живописі* – основний і незмінний колір зображуваних об'єктів, умовний, позбавлений відтінків, які виникають у природі внаслідок дії освітлення, повітряного середовища, *рефлексів* від довколишніх предметів. Понятт «Л.к.» вперше запроваджено Леонардо да Вінчі у «Книзі про живопис».

Лопатка, лізена – плоска вертикальна смуга, що виступає на поверхні стіни будинку. Л. може бути конструктивним потовщенням стіни або мати декоративне значення як один із засобів членування *фасаду*.

Лубок – вид *графіки*, картинки з написом (часто віршованим), розраховані на широкі народні верстви. Назва походить від лубу – липової дошки, на якій гравірували зображення для друку гравюр, а також від кошиків з кори липового дерева, в яких носили картинки на продаж. В Україні відомий з XVIII ст.

Люкарна – віконний проріз у покрівлі або купольному покритті. Л., які мають також декоративне значення, ззовні часто прикрашені *наличниками (литвою)*, ліпним обрамленням та ін.

Люнет, люнетта – арочний проріз у *склепінні* або стіні, обмежений знизу горизонтально. У наскрізних Л. розміщуються «глухі» вікна. Л. часто прикрашаються розписом або *скульптурою*.

Люстр – (фр. – блиск) – тонкий прозорий *пігмент*, у складі якого є срібло, мідь тощо. Його наносять на *глазур* для надання їй своєрідного райдужного відблиску.

-М-

Малюнок – *мистецтво* зображення певного предмета, *візерунка, портрета* або явища на площині різноманітними художніми техніками. М. також називають витвір такого мистецтва, зазвичай на папері, хоча М. створюють як на недовговічних поверхнях, так і на довговічних.

Метоп – прямокутна кам'яна плита, часто прикрашена рельєфним зображенням; входить у *фриз доричного ордера*.

Мецо-тинто – «чорна манера» - один з видів заглибленої *гравюри* на металі. Винайдено в середині XVII ст. голландським художником А. фон Зігеном. Виконують її на мідній полірованій платівці, поверхня якої, завдяки спеціальній обробці, стає густозернистою і темною. В місцях, що відповідають світлим частинам малюнка, платівку вишкрябують, потім згладжують, полірують, створюючи поступові переходи від тіні до світла.

Мечеть – (араб. – місце поклоніння) – культова споруда, *храм* у мусульман. Типи М. – т.з. дворова (відкритий прямокутний двір, обнесений стінами і *галереями*) та купольна. Поряд із М. будували *мінарети*.

Мистецтво – 1) художня творчість в цілому – література, *архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративно-вжиткове мистецтво*, музика, танець, театр, кіно та ін. види діяльності людини, які об'єднують художньо-образне відображення дійсності в процесі художньої творчості; спосіб виявлення творчого потенціалу особистості та задоволення її естетичних потреб; 2) у вузькому значенні – *образотворче мистецтво*; 3) високий ступінь виявлення майстерності в будь-якій сфері.

«Мистецтво ґрунту» («land art») – напрям у мистецтві 60-70-х рр. Виник у США. Представники цього напрямку – Вальтер де Марна, Майкл Хейзер, Деніс Оппенгейм, Карл Андре, Роберт Смітсон. Твори «land art» становили собою рови, ями, ґрунтові насипи або геометричні фігури, лінію, проведену на поверхні землі. Часто вони розташовувались на великих просторах (у пустелі, на необжитих землях та ін.). Земля, каміння або знятий дерн демонструвалися як витвір мистецтва художниками «land art» на виставках.

Мистецтвознавство – в широкому розумінні комплекс суспільних наук, які вивчають художню культуру в цілому та окремі види мистецтва. Мистецтвознавчі науки охоплюють літературознавство, музикознавство, театрознавство, кінознавство а також М. у вузькому і найбільш вживаному, т.т. науку про пластичні або просторові мистецтва (див. *Пластичні мистецтва*), якими є *архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративно-вжиткове*

мистецтв. М. складається з трьох основних частин: теорії мистецтва, їх історій та художньої критики.

Мінарет – (араб. – маяк) – баштоподібна споруда (кругла, квадратна або багатокутна) при *мечеті*. М. часто оздоблювали орнаментальною цегляною кладкою, *різьбою*, полив'яною *керамікою*, ажурними балконами.

Мініатюра – твір *образотворчого мистецтва* невеликого розміру, що потребує витонченої техніки виконання. До М. належать книжкові *ілюстрації* та невелике портретне зображення, виконане *емаллю*, *гуашшю*, *аквареллю* на папері, кістці, металі, *фарфори*. Різновид М. – *живопис* лаком, *олією* або *темперою* на поверхні лакових виробів (див. *Лаки художні*).

Мінімалізм – один із напрямів у *мистецтві* другої половини 60-70-х рр., у якому форму редуковано до мінімуму, тобто зведено до найпростіших геометричних фігур. З мінімалізмом споріднене велике коло течій того часу, таких як, АВС, «холодне мистецтво» («cool art»), мистецтво первинних структур. Утворилося насамперед у *скульптурі*. В *живописі* представлене головним чином американськими художниками «хард-едж» - живопис жорсткого контуру. Відомі представники – Р.Серра, Ф.Кінг, К.Ноланд, Е.Келлі, Р.Морріс, Д.Джадд та ін.

Моделіровка – (фр. – ліпити) – відображення, виявлення об'єму *пластики*, просторових якостей зображуваних предметів і фігур за допомогою світлотіньових градацій (у *живописі*, *графіці*) або за допомогою відповідної обробки тримірних форм (у *скульптурі*).

Модель – (фр. від лат. – міра, мірило, взірець, норма) – в *образотворчому й декоративно-вжитковому мистецтві*; 1) об'єкт, який зображується (натурщик, «натура»); 2) виріб, з якого знімається форма для відтворення в іншому матеріалі; 3) зразок, який слугує еталоном, стандартом для наступного масового виробництва (в *художньому конструюванні*).

Модерн – (фр. – найновіший, сучасний) – художній *стиль* в європейському та американському *мистецтві* кінця ХСХ – початку ХХ ст. Провідну роль представники М. віддавали *архітектурі* як основі синтезу мистецтв. Найяскравіше М. відбився в архітектурі приватних будинків-особняків, у зведенні ділових промислових, прибуткових будинків. Принципово новим в архітектурі М. була відмова від ордерної або еkleктично запозиченої з ін. стилі системи прикрашування *фасадів* та *інтер'єрів*. М. шляхом *стилізації* органічно освоював риси мистецтва різних епох і стилів, використовуючи у взірцях архітектури минулого, а також у природі ідеї цілісності, принципи взаємозв'язку усіх частин художнього образу. Одним із основних виражальних засобів у мистецтві М. був орнамент характерних криволінійних обрисів, часто пронизаних експресивним ритмом, здатним підпорядковувати собі композиційну структуру твору. Орнаментальне начало об'єднує все мистецтв М.

Для нього характерне взаємопроникнення *станкових* і *декоративно-вжиткових* форм мистецтва. Твори *живопису* і *скульптури* втрачають свій самостійний характер в загальному *ансамблі інте'рєру*. В живописі переважає панно, в скульптурі – *рельєфи*. Для живопису характерним є поєднання декоративної умовності орнаментальних фонів і *натуралізму* окремих деталей або фігур, силуетність, використання великих кольорових площин. Особливо великого поширення набув М. у *декоративно-вжитковому мистецтві*, якому притаманні ті ж риси, що й архітектурі та скульптурі, в т.ч. уподібнення предметів та їхніх окремих деталей органічним формам. Значний розвиток в М. дістала *графіка*, тісно пов'язана з розвитком книжкової справи, розповсюдженням художніх журналів, реклами, етикеток.

Модернізм – узагальнююча назва ряду художніх течій ХХ ст. М. властиві розрив із традиційним досвідом художньої творчості, постійний пошук нових художніх форм як самоцінного явища. Найяскравіше виявився в *образотворчому мистецтві* (*експресіонізм, абстракціонізм, футуризм, дадаїзм, кубізм, сюрреалізм*)

Мозаїка – (лат. – присвячене музам) – зображення або візерунок, виконані з однорідних або різних за матеріалом частинок (камінь, *смальта*, керамічні плитки та ін.), один із основних видів *монументального мистецтва*. М. використовується також для оздоблення творів *декоративно-вжиткового мистецтва*, рідше для створення *станкових творів*. Особливим видом М. є *інкрустація*. М. набирається зі шматочків простої геометричної або більш складної, вирізані за шаблонами форми, які закріплюються в шарі *грунту* (вапна, цементу, мастики, воску). Є два способи набору М.: «прямий», якщо частини втискають у ґрунт, нанесений на поверхню, що декорується, і «зворотний», якщо частини наклеюють лицевим боком на картон або *тканину* з нанесеним на них малюнком (потім тильний бік набору заливають хімічною сполукою, а тимчасова основа відділяється).

Мольберт – дерев'яна підставка для *живопису*, на якій художник встановлює *підрамник* із полотном, картон, дошку тощо. Найпоширеніші – переносні складані триніжкові і стаціонарні вертикальні М.

Монотипія – вид друкованої *графіки*. Техніка М. полягає в нанесенні фарб від руки з наступним друкуванням на верстаті; одержаний на папері відбиток завжди буває єдиним, унікальним. Твори, виконані в техніці М., нагадують *акварель* тонкістю кольорових співвідношень. Техніка М. відома з ХVІІ ст., однак набула поширення з кінця ХІХ ст.

Монохромія – вид колористичного вирішення мистецького твору, заснований на використанні одного *тону* будь-якого *кольору* або його тональних градацій (тобто фарбування в один колір). Приклад М. – *гризайль*.

Монумент – архітектурна або скульптурна споруда великих розмірів на честь визначних історичних подій або видатної особи; *пам'ятник*.

Монументальне мистецтво – рід *пластичних мистецтв*; вбирає твори, призначені для архітектурного (рідше природного) середовища. У взаємодії з ним вони набувають кінцевої художньо-образотворчої завершеності. До М.м. належать *пам'ятники* й *монументи*, скульптурне, живописне, мозаїчне оздоблення будинків, *вітражі*. Деякі дослідники до М.м. відносять також твори *архітектури*.

Муляж – зліпок з обличчя померлого (маска), з руки відомого музиканта або зроблене для навчальних цілей серійне повторення будь-яких класичних творів *скульптури*.

Мутули – плоскі нахилені виступи під виносною плиткою *карнизів у доричному ордері*. Їхніми прототипами були, напевно, стропила двосхилого даху в давньогрецькій *дерев'яній архітектурі*.

Муштабель – дерев'яна паличка, за допомогою якої підтримується права рука живописця під час роботи над дрібними деталями картини; закінчується кулькою, якою художник спирається на полотно, тримаючи М. лівою рукою.

М'який лак – різновид техніки *офорта*. Звичайний офортний *грунт* змішується з жиром, від чого він стає м'яким і легко відстає. Загрунтована друкарська форма вкривається зернистим папером, на який твердим олівцем наноситься малюнок. Від тиску олівця частинки ґрунту, прилипаючи до паперу відповідно до ліній *рисунок*, знімаються потім разом із ним. Після цього друкарська форма піддається травленню. Для *гравюри*, що виконана в техніці М.л., характерний живописний, зернистий *штрих*, який передає специфіку *рисунок олівцем* або вугіллям. Техніка М.л. відома з XVII ст., використовувалася переважно граверами XIX-XX ст.

-Н-

Набійка, набивка – один із видів *декоративно-вжиткового мистецтва* накладання кольорового візерунка на *тканину* ручним способом на основі використання рельєфних форм. Н. називають також саму тканину з візерунком, виготовлену таким чином. Для Н. використовують різьблені дерев'яні дошки або набірні мідні пластини з цвяшками.

Надгробок – надгробний *пам'ятник*: архітектурна споруда, скульптурний твір, присвячений увічненню пам'яті померлого. Н. встановлюється на могилі (на відміну від *гробниці*, в якій зберігається тіло померлого, і удаваного Н. –

кенотафа). З часів Стародавньої Греції Н. споруджувався у формі *статуї* і *стели* із зображенням померлого. З другої половини XIX-XX ст. на Н. – *портрет* померлого (*рисунок* на камені, *горельєф*), *емблема*, яка відіграла меморіальну роль, та надпис.

Наличник – декоративне обрамлення дверного або віконного прорізу. Складається з *фронтона*, двох вертикальних тяг, якими нерідко були колонки й напівколонки та підвіконні частини. Н. часто прикрашувався *різьбою*.

Нартекс – вхідне приміщення християнських *храмів*, що примикало до їхнього західного боку. Н. споруджувався спеціально для людей, які не мали права входити до головного приміщення храму, де молилися віруючі християни (напр. в Н. розміщувалися люди, готові прийняти християнську віру).

Насічка – поширена техніка обробки металу, дерева, кістки, рогу. *Рисунок* гравірується на поверхні матеріалу, а потім у *штрихи* забивається тонкий дротик (золотий, срібний, мідний).

Натура – (лат. – природа) – реальні об'єкти, котрі художник спостерігає в процесі їх зображення (людина, *ландшафт*, окремі предмети). З Н. виконуються замальовки, начерки, зокрема *пейзаж*, *портрет*, *натюрморт* та ін.

Натуралізм – напрям і метод у західноєвропейській літературі й *мистецтві*, що склалися в останній третині XIX ст. Прихильники Н. ставили за мету досягнення наукової точності в зображенні людини і навколишнього середовища. Різні характери людей та соціальні явища, що відбуваються, вони пояснювали біологічними законами. Н. в *образотворчому мистецтві* копіює лише зовнішню оболонку явищ та предметів реального світу.

Натюрморт – (фр. – мертва природа) - 1) жанр *образотворчого мистецтва*, здебільшого *станкового живопису*, спрямований на зображення речей, що оточують людину в реальному побутовому середовищі. Н. зображає забиту дичину, рибу, квіти, плоди, предмети побуту та ін. 2) конкретний твір образотворчого мистецтва, виконаний у цьому жанрі.

Начерк – художній твір (*графіка*, *живопис* або *скульптура* невеликих розмірів), виконаний автором *нашвидку*. Н. – це швидка фіксація окремих спостережень або задумів під час творчого пошуку художника, у процесі його повсякденної роботи. Н. виконується з *натури* або ж з *уяви* чи *пам'яті*. Н. *композиції*, яку створює художник, наближається до *ескіза*.

Неодадаїзм – напрям у *мистецтві* кінця 60-60-х рр., представлений головним чином у США. Його найяскравіші представники - Р.Раушенберг, Д.Джонс, Д.Дайн. Напрямок близький до *поп-арту*, але відрізняється передусім характером використовуваних образів та матеріалів. У європейському мистецтві – найпоширеніший рух, представлений «Новим реалізмом».

Неоідеалізм – напрям у німецькому мистецтві, заснований у 1860-1880-х рр. Його творці – живописець Х. фон Маре, скульптор А. Гільдебранд, фахівець з естетики К. Фідлер та ін. Представники Н. ставили своєю метою відродження монументальності і пластичності класичного мистецтва. Вони розглядали мистецтво як засіб подолання «хаосу» дійсності, а формотворчість вважали втіленням особливої «форми бачення» художника. Провідні положення Н. тісно змикаються з принципами неокласицизму.

Неоімпресіонізм – течія в живописі, що виникла у Франції бл. 1885 р.. Її головні представники – Ж.Сера та П.Синьяк. Прихильники цієї течії розвивали суб'єктивістські тенденції імпресіонізму, прагнули використати в мистецтві відкриття в галузі оптики. На основі цього вони намагалися з наукової точки зору обґрунтувати прийомі розкладання складних тонів на чисті кольори. Неоімпресіоністи надавали цьому процесові методичного характеру. Це сприяло подоланню випадковості та фрагментарності в композиції. Художники цієї течії використовували площинно-декоративні вирішення.

Неокласицизм – загальна назва течій і явищ, різних за соціальною та ідеологічною спрямованістю, що набули поширення в останню третину ХІХ ст. Прихильники Н. зверталися до традицій античності, ренесансу та класицизму. Живій реальності вони протиставляли абстрактні образи й стилістичні норми, запозичені з минулого, зокрема ідеальність і величавість форм та образів, «очищення» від конкретно-історичного змісту. В архітектурі Н. вперше широко проявився на початку ХХ ст. Це було своєрідною реакцією проти декоративних надмірностей і конструктивної невизначеності модерну.

Неопластицизм – течія, заснована в 1917 р. художниками, які входили до об'єднання «Стиль» (нідерландський живописець П.Мондріан та ін.). Прихильники Н. прагнули «універсальної гармонії», пропонували врівноважені комбінації прямокутних фігур, котрі були б чітко розділені перпендикулярними лініями чорного кольору й пофарбовані в локальні кольори основного спектра (з додаванням білого та сірого тонів).

Неореалізм – напрям в італійському кіно, театрі, а згодом в живописі та графіці середини 1940- середини 50-х рр. Н. спрямовувався на відродження демократичних традицій італійського мистецтва, на правдиве відображення дійсності з її реальними суперечностями. Прихильники Н. надавали значення життєвій вірогідності образів, конкретним прикладам тогочасної дійсності. Близькі до Н. тенденції набули розвитку після другої світової війни у Франції, Японії та ін. країнах.

Нервюра – (лат. – жила сухожилля) – арка з тесаних клинчастих каменів, що укріплює ребра склепіння; те саме, що гурт. Система Н. (переважно в архітектурі готики) утворює каркас, який полегшує кладку склепіння.

Неф, корабель – приміщення у вигляді *галереї*, витягнуте в плані і відокремлене від інших приміщень рядом *арок* або *колон*. У *храмах* виділяються головний неф (вищий і ширший) та бічні.

Нієло – техніка декорування металевих виробів; *рисунок*, вирізаний на золоті або сріблі й заповнений черню (темним сплавом срібла, міді, сірки і бури). (див. *Чернь*).

Німфей – в античній *архітектурі* святилище на честь німф. Н. споруджувався над джерелами, складався з *вітаря*, відкритого водоймища або будинку з фонтаном чи басейном. На початку I ст. до н.е. поширились у вигляді стіни з *нішами* й фонтанами.

Ніша – (фр. – вити гніздо, розміщувати) – заглиблення в стіні для розміщення *статуї*, *ваз*, *бюстів* тощо. Іноді застосовуються для пластичної обробки стіни.

«Нові дикі» - термін, що його застосовують на позначення *мистецтва* нових художників Східної Німеччини другої половини 70-х – початку 80-х рр. (Кіфер, Мерц, Базеліц, Міддендорф). Для них характерне намагання створити новий живописний міф через звернення до традиційного (переважно архаїчного) мистецтва минулого та відновлення його своєю експресивною «дикою», «варварською» манерою (звідси і назва).

Ню – фр. – голий) – *жанр образотворчого мистецтва*, мета якого – зображення оголеного тіла, переважно жіночого. Н. зародився в епоху *Відродження*.

Нюанс – (фр. – відтінок) – в *образотворчому мистецтві* – ледь помітний перехід від одного кольорового тону до іншого (в *живописі*), від однієї світлотіньової градації в іншу (в *скульптурі*, *графіці*). Сукупність відтінків використовується для тоншого *моделювання* об'єкта зображення.

-О-

Обеліск – меморіальна споруда у вигляді гранчастого кам'яного стовпа, що звужується догори й має пірамідально загострену верхівку. Вперше з'явилися в Стародавньому Єгипті. *Надгробок, пам'ятник*.

Об'єкт – узагальнене визначення для художнього твору, який використовує штучно створені або готові предмети.

Обломи – архітектурні елементи, різні за своїм поперечним перетином (*профілем*), розміщені по горизонталі (на *цоколях*, у *карнизах*, міжповерхових поясах або *тягах*, *базах колон*). О. іноді можуть розміщуватися за нахилом (у *карнизах фронтонів*), кривою або ламаною лінією. О. набули поширення в ордерній архітектурі (див. *архітектурні ордери*). Призначені для посилення архітектурного *декору*, образно-художньої виразності основи будинку. Поширені О. прямолінійні (*полиця*) та криволінійні (*каблучок, вал* та ін.).

Поєднання архітектурних обломів сприяє створенню різноманітних комбінацій деталей ордерів. Уперше О. архітектурні використовувалися в Стародавній Греції, згодом були запозичені *архітектурою* Стародавнього Риму, *Відродження* та європейською архітектурою наступних епох.

Обміри – в *архітектурі* точні виміри всіх елементів споруди або комплексу з фіксацією їхніх розмірів на кресленнях. О. – один із основних джерел проектування будівель, *реставрації* та відтворення пам'яток архітектури.

Образотворче мистецтво – умовна назва видів *пластичних мистецтв*: *графіки*, *живопису*, *скульптури*, фотомистецтва. На відміну від т.з. необразотворчих видів, в основі О.м. лежить використання і творче переосмислення явищ реальної дійсності. Залежно від специфіки засобів художнього вираження різні види О.м. відтворюють такі об'єктивні особливості навколишнього світу, як об'єм, колір, простір, матеріальна форма предметів, світлоповітряне середовище. Окрім фіксації образу безпосереднього чуттєвого сприйняття, О.м. доступне відображення розвитку подій у часі, динамічності дії, розкриття психологічного й емоційного змісту зображуваної ситуації, духовного світу людини.

Обрізна гравюра – *ксилографія* на дошках із м'яких порід дерева, розпиляних поздовжньо (див. *гравюра*).

Оклад – декоративне покриття *ікони* або оправа книжки. О. виготовлялися із золота, срібла, золоченої або посрібленої міді. Вони прикрашалися басмою, *сканню*, карбуванням, черню, *емалями*, а також перлами, дорогоцінним камінням або їх імітацією. О. відомі з VII-VIII ст. (О. книг із слонової кістки), IX-X ст. – металеві. На іконах О. широко використовувалися переважно в країнах православного культу.

Олеографія – 1) спосіб хромолітографії, що давав змогу відтворювати тон зображення й передавати на папері характер поверхні *олійного живопису*; 2) *відбиток*, одержаний цим способом. О. застосовувалася наприкінці XIX ст.

Олівець – стержень з вугілля, свинцю, графіту або сухої спресованої фарби (часто в дерев'яній або металевій оправі) для письма, малювання, креслення. Прототип О. – свинцеві та срібні штифти в металевій оправі, що дають темно-сірий *тон*, застосовувалися в XII-XVI ст. Італ. О. (з XIV ст.) виготовлявся з чорного глинистого сланцю або порошку перепаленої кістки з рослинним клеєм. Він давав лінію матового відтінку і слабкої чорноти. Графітні О. набули поширення з XVI ст. Їхній штрих має малу інтенсивність і легкий блиск. Наприкінці XVIII ст. були створені О. з пишучими стержнями з суміші графітного порошку з глиною і в дерев'яній оправі. О. розрізняються: за властивостями письма й технологією виробництва – графітні (чорні), кольорові, копіювальні та ін., за призначенням – канцелярські, для креслення, малювання тощо. Особливі види О. – *сангіна* і *пастель*.

Олівцева манера – різновид *пунктирної манери* заглибленої *гравюри* на металі, яка імітує малюнок *олівцем, вугіллям, сангіною* або *пастеллю*. Ефекти О.м. досягаються нанесенням дрібнозернистих *штрихів* і плям на заґрунтовану дошку (з допомогою *рулеток* або *чекана*) з наступним травленням. О.м. набула поширення в XVIII ст. у Франції як репродукційна техніка.

Олійний живопис – *живопис* фарбами, в яких зв'язуючою речовиною є горіхова, лляна, соняшникова та ін. олії та лаки. Застосовується в станкових творах (живопис на полотні, дереві тощо), а також для *монументальних* (настінних) розписів. О.ж. відомий з X ст., набув поширення з IV- початку XV ст., після його вдосконалення нідерландським художником Яном Ван Ейком.

Олійні фарби – фарби, виготовлені на натуральній або штучній оліфі з висихаючих або напіввисихаючих олій. О.ф. призначені для фарбування металевих і деревних поверхонь. У *живописі* використовують О.ф. лише на натуральній основі.

Опак – 1) сорт білої глини, що використовується для виготовлення посуду; 2) білі гончарні вироби з такої глини, схожі на тонкий фаянс.

Оп-арт – (англ. – оптичне мистецтво) – напрям в абстрактному мистецтві, що використовує оптичні лінійні та кольорові ефекти з декоративною метою.

Опістодом – закрите приміщення в західній частині давнього *храму*. О. має вихід на західний *фасад* і відокремлений стіною від наоса – святилища античного храму, в якому містилося скульптурне зображення божества. О. нерідко використовувався як державна скарбниця.

Орнамент – візерунок, побудований на ритмічному повторенні геометричних елементів (геометричний О.), стилізованих рослинних (рослинний О.), тваринних («звіриний», зооморфний О.), рідше – антропоморфних мотивів. Поширені плоскі або рельєфні О., відомі архітектурні, текстильні, керамічні та ін. О. бере початок з часів палеоліту.

Оформлювальне мистецтво – галузь *декоративного мистецтва*. Тимчасове святкове оформлення *інтер'єрів*, споруд, районів і мікрорайонів міста, а також стендів, вітрин, виставок, народних свят. В О.м. широко використовуються різні зображувальні засоби й техніки *архітектури, декоративно-ужиткового мистецтва, плаката, колажу, фотографії* та ін.

Офорт – вид *гравюри* на металі. Заглиблені елементи зображення робляться способом травлення металу кислотами. З метою виготовлення друкарської форми використовують мідні або цинкові платівки. Їню поліровану поверхню покривають кислототривким *грунтом* з воску, каніфолі, *асфальту*. Для одержання чорного тла ґрунт закопчують восковими свічками. Гравірувальною голкою малюнок продряплюють на ґрунті до металу. Після цього одержане

зображення травлять кислотою. У витравлені місця набивають фарбу, потім видрукують на зволоженому папері з допомогою спеціального верстата. Мистецтво О. виникло на початку XVI ст. в Західній Європі. В широкому розумінні до поняття О. нерідко відносять і ін. види гравюри з травленням – *акватинту, лавіс, м'який лак.*

-П-

Павільйон – (фр. від лат – намет) – 1) будівля полегшеного типу, у XVII-XIX ст. частина палацово-паркового ансамблю; 2) споруда для виставкової експозиції; 3) у театральній-декораційному мистецтві – *декорація*, що зображає інтер'єр місця сценічної дії; 4) капітальна або переносна (на натурних майданчиках) споруда ангарного типу для кінознімання з використанням штучного освітлення і декорацій.

Палас – безворсовий *килим*, виконується в техніці ручного або машинного ткацтва та в їх поєднанні.

Палата – у середньовічній *архітектурі* зала, переважно без стовпів або з одним стовпом що підтримує *склепіння*.

Палаццо – (італ. Від лат. – палац; назва походить від Палатинського пагорба в Римі, на якому будували свої палаци давньоримські імператори) – тип міського палацу – особняка, характерний для італ. *Відродження*, склався у XV ст. П. здебільшого були триповерхові, мали внутрішні двори, обнесені *аркадами*.

Палітра – (фр. від італ. – лопатка) – 1) невелика тонка дерев'яна дощечка або металева, фарфорова, фаянсова платівка прямокутної або овальної форми, на якій художник змішує фарби в процесі роботи; 2) у переносному розумінні – добір кольорів, їх діапазон, властивий *живописові* художника або окремому твору *мистецтва*.

Пальмета – (фр. – пальмова гілка) – *орнамент* у вигляді стилізованого віялоподібного листя. П. застосовується як деталь архітектурного *декору*, а також у *декоративно-вжитковому мистецтві*.

Пам'ятник – архітектурний або скульптурний твір, що встановлюється для увічнення важливої історичної події або видатної особи.

Панно – (фр. – шматок тканини) – 1) живописний твір декоративного призначення; 2) частина стіни або стелі, обрамлена *ліпниною* чи *орнаментом* і заповнена *живописом, мозаїкою* або скульптурним *рельєфом*. П. використовують для оздоблення громадських споруд, оформлення масових свят. Та ін.

Панорама – один із видів *образотворчого мистецтва* (просторове мистецтво). В П. живописне зображення з метою досягнення більшої ілюзорності доповнюється переднім «предметним» планом (макетами фігур, рослин, тварин, будов та ін.). П. розрахована на круговий огляд зі штучним освітленням, має вигляд циліндра, в середині якого обладнується місце для глядачів. Перша П. була створена наприкінці XVIII ст. в Единбурзі англійським живописцем ірландського походження Р.Баркером (патент за винахід панорами отримав у 1787 р.). П. набули поширення у XIX ст. Особливо поширені батальні П.

Паперть – приміщення перед входом до *церкви*, яке має вигляд невеликої *галереї*.

Парапет – огорожа, поручні або невисока суцільна стінка, що проходить по краю даху, *тераси*, балкону, вздовж мосту, набережної тощо як огороження.

Парсуна – умовна назва українського портретного живопису XVII-XVIII ст. Цей живописний твір поєднував у собі елементи середньовічного іконописного канону й західноєвропейського портретного мистецтва. П. прикрашали стіни церков та соборів. Для портретів, здебільшого, заможних громадян суспільства характерним є традиційність пози, пишний одяг, декоративне драпірування тканин і одягу, наявність атрибутів, що характеризують персонаж – жезл, розп'яття, книга, герб тощо.

Партер – у *садово-парковому мистецтві* відкрита частина саду або парку (в регулярному парку – ділянки правильної форми з візерунками зі стриженого буксусу, кольорових пісків, товченої цегли, вугілля; в нерегулярному – у вигляді галявини) з газонами, квітниками, водоймами, бордюрами з чагарника, іноді прикрашені *скульптурами*, фонтанами, картинами, окремими деревами. У XX ст. набули поширення переважно квітникові П. із замоценими доріжками.

Парус, пандатива – елемент купольної конструкції, який забезпечує перехід від квадратного в плані підкупольного простору до окружності *купола* або його *барабана*. П. має форму сферичного трикутника, спущеного вершиною донизу. Він заповнює простір між підпружними *арками*, що з'єднують сусідні стовпи підкупольного квадрата. Основи сферичних трикутників П. в сумі створюють коло й розподіляють навантаження купола за периметром арок. За конструкцією розрізняють балочно-консольні та арково-склепінчасті П.

Пасаж – в архітектурі торгова (рідше ділова) споруда, в якій крамниці і конторські приміщення розташовані ярусами по обидва боки широкого проходу із застосованим покриттям. П. звичайно має виходи на паралельні вулиці. П. будували переважно в Європі в другій половині XIX – на початку XX ст.

Пастель – 1) *живопис* сухими, м'якими кольоровими олівцями без оправ, які спресовані з пігментів, стертих у порошок, з додаванням камедей (гуміарабік,

трагакант), молока, іноді крейди, гіпсу, тальку тощо; 2) твір *мистецтва*, виконаний цією технікою. Пастельними олівцями малюють на шорсткому папері, картоні, ґрунтованому полотні, замші, пергаменті. Іноді фарбований шар закріплюють фіксатором (розчин фторлона чи камеді, що наноситься пульверизатором). Велике значення *штриха* в техніці П. зближує її з *графікою*. Виникнення П. відноситься до другої половини XV ст., коли з'явився і посилився інтерес до багатоколірного малюнка. Термін «*pastello*» вперше вжито наприкінці XVI ст. у трактаті Дж.П.Ломатцо – італійського теоретика *ман'єризму*.

Пастозність – (італ. – тістоподібний) – в техніці *живопису* – якість фарбового шару, котра досягається завдяки нерівному нанесенню на *ґрунт* густої пасти – фарби, що надає поверхні рельєфності. При цьому часто зберігається форма, створена *пензлем* або мастихіном. У найбільш випуклих місцях П. дає відблиски. Застосування цієї техніки розкриває пластичні можливості самої фарбової маси, посилює образну виразність твору, його емоційний вплив.

Патина – плівка або наліт різноколірних відтінків (від зеленого до брунатного), що утворюються на поверхні виробів із бронзи, латуні, міді внаслідок корозії металу. Це відбувається під впливом природного середовища або в результаті патинування (нагрівання чи обробки окислювачами). П. створюється штучно для запобігання руйнування твору, в також із декоративною метою. Цінність П. вперше була виявлена художниками Стародавнього Риму. Фарбування неметалевих виробів «під бронзу» також називають патинуванням (напр., гіпсових *скульптур* та ін.).

Пейзаж – *жанр образотворчого мистецтва* (або окремих творів цього жанру), в якому основним об'єктом зображення є природа. У П. відтворюються реальні або уявлені художником види місцевості, архітектурних споруд, міст (міські архітектурна П. – *ведути*), морські види (*марини*) та ін.

Пензлі – основний інструмент для нанесення барвників на полотно, папір або ін. основу в *живописі* та *графіці*, а також у каліграфії. П. виготовляють із знежиреного прожареного волосу або шерсті різних тварин. Найжорсткіші пензлі із щетини (круглі або плоскі) застосовують в *олійному живописі*, з давнини волосом – у *клеювому живописі*, *фресці*. Круглі, м'які П. з гострими кінцями (білячі, борсукові, піщанкові) використовують в *акварелі*, *темпері* й тонкій *графіці*. Для роботи будь-якими фарбами використовують колонкові П.

Пергола – альтанка, обвита зеленню, або прохід, коридор із трельяжів (легких решіток) на *арках* і стовпах, обсаджених виткими рослинами. П. призначена для укриття від спеки, споруджувалася в садах XVI ст. й регулярних парках XVII-XVIII ст. (див. *Садово-паркове мистецтво*). Застосовується в сучасному парковому будівництві.

Перистиль – прямокутний двір і сад, площа, зал, оточений критою *колонадою*. П. відомий з IV ст. до н.е. як складова давньогрецьких житлових і громадських будівель.

Перо – 1) інструмент для малювання рідким барвником. П. виготовляється з металу, пташиної пір'їни, тростини; 2) назва техніки *рисунок*, виконаного П.

Перспектива – (фр. від лат. – дивлюся наскрізь, ясно бачу) – система способів зображення предметного світу на площині відповідно до закономірностей зорового сприйняття людиною різних предметів. В *образотворчому мистецтві* лінійна П. використовується для побудови ілюзорного простору на площині. У повітряній перспективі предмети змінюють свій колір, при цьому чіткість обрисів залежить від відстані до тієї площини, на якій вони зображуються. Використовується також зворотна П. як система умовних засобів для виявлення простору на площині (збільшенням предметів з їх віддаленням, об'єднанням кількох точок зору тощо). Зворотна П. використовується переважно в *іконописі*, церковних розписах.

Перспективний живопис – *живопис*, художня виразність якого базується на використанні ефектів лінійної *перспективи*. *Декоративний живопис*, який ілюзорно розширює реальний архітектурний простір (був характерний переважно для Пізнього *Відродження* та особливо для *бароко*), а також *перспективна декорація* (див. *Театральна-декораційне мистецтво*) Іноді до П.ж. умовно відносять архітектурний видовий *пейзаж* (ведуть), найбільш розвинутий в Італії у XVII-XVIII ст., а також живопис *інтер'єрів*, особливо у Голландії у XVII ст.

Перформанс – одна з форм «*мистецтва дії*». Складається з виконання окремих, наперед спланованих дій перед публікою. Відрізняється від *хепенінгу* наявністю визначеного, заздалегідь заготовленого «сценарію» та пасивною участю публіки, яка виступає (в разі перформансу) тільки в ролі глядача.

П'єдестал – (фр. – підніжжя) – *постамент*, художньо оформлене підніжжя, на якому встановлюють *скульптуру*, *декоративну вазу*, *обеліск* т.д.

Підмальовок – у *живописі* (здебільшого олійному) підготовча стадія роботи над *картиною*. Об'єм предметів і фігур проробляється *світлотінню* (темними тонами - тіні, світлими – освітлені частини). П. виконується двома або багатьма кольорами з розрахунком на просвічування їх крізь тонкі шари фарб, котрі наносяться на останній стадії роботи художника (*лесування*). До середини XII ст. був поширений багатошаровий живопис із застосуванням П. і *лесування*. В *олійному живописі Відродження* П. часто виконували *темперою*.

Підрамник – остов у вигляді рами, на який натягується полотно для роботи над *картиною*.

Пілон – (гр. – ворота, вхід) – 1) масивний стовп, підпора *склепінь, арок*, перекриття мостів. П., окремо встановлені у вигляді *декоративних споруд*, формують вхід на територію архітектурного *ансамблю*, парку; 2) баштоподібні споруди у вигляді зрізаних *пірамід*, які ставилися з боків входу до давньоєгипетського храму.

Пілястра – прямокутний у плані плоский вертикальний виступ на площині стіни або потужного стовпа, що споруджується для підсилення несучих властивостей конструкцій та для композиційного розчленування стіни. П. має *базу*, стовбур, *капітель*, тобто ті ж самі частини та *пропорції*, що і *колона ордеру*.

Пінакль – *декоративна башточка*, завершена *шпилем*. П. прикрашали *контрфорси* та ін. архітектурні частини готичних *храмів*.

Пінакотека – у Стародавній Греції сховище творів *живопису*; нині деколи П. називають картинні *галереї*.

Піраміда – монументальна споруда, гігантська гробниця давньоєгипетських фараонів III-II тис. до н.е.. П втілювали ідею про надлюдську велич правителя.

Плакат – 1) вид *графіки*; 2) окремий твір мистецтва, в якому зображення (переважно на папері) поєднується з текстом. Залежно від призначення плакат буває політичним (агітаційний, пропандистський), рекламний (промисловий, торговельний), концертний, кінематографічний, навчальний, інструктивний тощо.

Плакетка – 1) твір медальєрного *мистецтва*, що має прямокутну або близьку до прямокутної форму; 2) пластинка з металу, *кераміки* та ін. матеріалів з рельєфним зображенням.

Пластика – 1) те ж саме, що і *скульптура*; 2) техніка скульптури з м'яких матеріалів; 3) те ж саме, що і пластичність.

Пластичні мистецтва, мистецтва просторові – поняття, що об'єднує всі види *мистецтва*, твори яких існують у просторі. П.м. умовно й відносно поділяються на образотворчі й необразотворчі. До образотворчих належать: *живопис, скульптура, графіка, монументальне мистецтво, фотомистецтво*; до необразотворчих – *архітектура, декоративно-вжиткове мистецтво й художнє конструювання*.

Плафон – (фр. – стеля) – в широкому розумінні перекриття будь-якого приміщення (плоске, склепінчасте або купольне). Так само називають твори монументально-декоративного *живопису*, що прикрашають П. Живописні П. виконуються безпосередньо на штукатурці (в техніці *фрески, олійними, клейовими, синтетичними фарбами* а ін.), на полотні, яке прикріплюється до стелі (панно), та ін. способами. П. набули поширення в європейському мистецтві

в XVII – початку XIX ст. як декоративне оздоблення церковних і парадних палацових приміщень.

Пленер – (фр. – відкрите повітря) – 1) відтворення колористичного багатства природи в *живописі*. Пленерний живопис склався на основі безпосереднього вивчення художниками *натури* в умовах природного освітлення з метою більш реалістичного її зображення; 2) заняття живописом на відкритому повітрі.

Плінфа – широкі і пласкі обпалені цеглини, що використовувалися у візантійському зодчестві, а також у Русі.

Подій, подіум – *монументальна* споруда у вигляді високої прямокутної платформи зі сходами, була основою для *храмів* Стародавнього Риму.

Поліптих – (гр. – той, що складається з багатьох дощечок, складок) – 1) кілька *картин*, пов'язаних загальним задумом, а також єдністю кольорового та композиційного ладу; 2) багатостулковий живописний або рельєфний *складень*.

Поліхромія – використання багатьох кольорів у творах *образотворчого, декоративно-вжиткового мистецтва, скульптури й архітектури*.

Поп-арт – (англ. – популярне, загальнодоступне *мистецтво*, яке справляє шокуючий ефект) – неоавангардистський напрям в американському й західноєвропейському мистецтві кінця 1950-1960-х рр.. Художники П.-а. (Роберт Раушенберг, Джаспер Джонс, Енді Уорхол, Рой Ліхтенштейн, Том Вессельман, Джеймс Розенквіст) іронічно відтворили типові продукти «масової культури» (плакати, комікси, упакування, предмети масового виробництва), висловивши тим самим свою реакцію на панівну в суспільстві психологію споживання. Вони також використовують прийоми реклами, преси та телебачення, кіно, фотографії, тощо; досягають зорового ефекту з допомогою новітніх штучних матеріалів і складних технічних прийомів.

Порєбрик – вид орнаментальної *декоративної* кладки з цегли, що укладається під певним кутом до зовнішньої поверхні стіни.

Портал – архітектурно оформлений вхід у споруду. Перспективні П. (у вигляді заглиблених у товщу стіни *арок*, виступів, що поступово зменшуються в розмірах) характерні для романської, готичної та давньоруської *архітектури*.

Портик – невеличка *колонада* перед входом до будинку, що завершується *фронтоном*, інколи прикрашена *скульптурою* чи *орнаментом*.

Портрет – зображення конкретної людини або групи людей; *жанр* образотворчого мистецтва й фотомистецтва; твір цього жанру. П. розрізняють за призначенням, специфікою форм і характером виконання: станкові (*картина, бюст*, графічний аркуш) і монументальні (*монумент, фреска, мозаїка*); парадні

та інтимні; сатиричні (*шаржі*); портретні *рельєфи* на меморіальних дошках, медалях, монетах, *гемах*; портретні *мініатюри*, *автопортрети*.

Постамент – *п'єдестал*, архітектурна основа творів *скульптури* (наприклад, *пам'ятника*); підставка, на якій встановлюють твір *станкової* скульптури.

Постімпресіонізм – умовна загальна назва одного із основних напрямів європейського *живопису* кінця XIX – початку XX ст. Для П. характерний взаємовплив різних течій та індивідуальних творчих систем, до яких належать *неоімпресіонізм*, *символізм*, французький варіант *модерну*. Поль Сезан, Вінсент ван Гог, Поль Гоген, Анрі Тулуз-Лотрек.

Постмодернізм – сукупність найновіших художніх течій другої половини 70-х – початку 80-х рр.; один із сучасних напрямів в *архітектурі* і *мистецтві*. Єдиного визначення П. в науці не існує. Найбільш прийнятне визначення П. як напрямку, що протистоїть *модернізму* й претендує на його заміну. Це відрізняє П. від існуючих одночасно з ним «*неоавангардизму*» або «*пізнього модернізму*», який розвиває модерністські концепції. Проголосивши ідею «повернення мистецтва в рамки мистецтва», П. орієнтується на буденні смаки, погляди й настрої масової свідомості. П. практикує відкритий ретроспективізм, еkleктичне звернення до традиційних художніх форм; зіставляючи їх незвичним способом, він створює своєрідне театралізоване естетичне середовище, в котре часто вводяться елементи іронії й *гротеску*. Найяскравіше П. виявив себе в архітектурі, літературі. В *образотворчому мистецтві* з П. звичайно пов'язують напрями, що тяжіють до предметно-натуралістичного художнього сприйняття дійсності («*неоекспресіонізм*», «*культурний живопис*», «*вільна фігурація*», «*неофігуративність*» та ін.). Всі ці течії демонструють розчарування в авангардизмі і тому повертаються (часто в іронічній формі) до попередніх традицій.

Потир – літургійна посуда для освячення вина та причастя – *чаша* на високій ніжці, часто з дорогоцінних металів.

Примітивізм – (лат. – первісний, найраніший) – в образотворчому мистецтві кінця XIX-XX ст. навмисне спрощування зображувальних засобів, звернення художників до форм т.з. «*примітивного*» мистецтва – первісного, середньовічного, народного, мистецтва давніх позаєвропейських цивілізацій, а також дитячої творчості. Термін «П.» застосовують і до т.з. «*наївного*» мистецтва, творчості майстрів, які не мають спеціальної художньої освіти (Ніко Пірусманішвілі, Марія Приймаченко).

Промислова графіка – вид ужиткової *графіки*, що охоплює сферу виробництва, збуту, реклами промислової продукції (виготовлення афіш, етикеток, товарних ярликів, упаковки тощо).

Пронаос – (гр. – біля дверей, перед дверима) - в античному *храмі* напіввідкрита частина між вхідним портиком і наосом (*целлою*). П. спереду обгороджувалася двома *колонами*, а з боків – стінами у вигляді *антів*.

Пропілеї – (гр. – парадний вхід) – у давньогрецькій *архітектурі* парадний вхід, монументальні ворота, проїзд, оформлені симетрично розміщеними *портиками* з *пілонами* та *колонадами*. У XIX ст. до типу П. зверталися архітектори *класицизму*. В другій половині XIX-33 ст. П. будуються як частина урочистих архітектурних комплексів і споруд, що мають меморіальне значення.

Пропорції – (лат. – співвідношення, співмірність) – співвідношення розмірів елементів художнього твору, а також окремих елементів усього твору в цілому. Розрізняють архітектурні П. і П., які використовують для зображення людського тіла та обличчя.

Простиль – в *архітектурі* Античності прямокутна будівля *храму* з одним рядом *колон* на головному *фасаді*.

Проторенесанс – період в історії італійського мистецтва (XIII- початок XIV ст.), що передував *мистецтву Відродження* й підготував основи його розвитку. П. характеризується підвищеним інтересом до зображення реальних подій і звернення до традицій античного світу.

Профіль – 1) в *архітектурі* профілями інколи називають архітектурні *обломи*, котрі є складовими частинами деталей *архітектурних ордерів*; 2) вигляд об'єкта збоку та його графічне зображення на площині.

Псевдоготика – напрям в архітектурі XVIII-XIX ст., що відроджував архітектурні форми й декоративні мотиви *готики*. П. мала передромантичний, декоративний характер.

Псевдодиптер – типи давньогрецького *храму* з одним рядом *колон* навколо будівлі, при наявності простору й для другого ряду колон.

Псевдопериптер – тип античного *храму*, що мав *портик* тільки на головному *фасаді*. Інші фасади зовсім не мали *колон* або були оформлені напівколоннами.

Пуантилізм – (фр. – писати крапками) – одна із назв живописної манери, характерної для *неоімпресіонізму* – письма дрібними мазками правильної, іноді крапкової форми.

Пунктирна манера – (лат – крапка) – вид *гравюри* на металі. Зображення створюються за допомогою дрібних заглиблень у вигляді крапок різної глибини й величини. Ці крапки наносяться *пунсонами*, матуаром, голками на поверхню металевої пластини, покритої кислотійким лаком. Гравюри, виконана в П.м. мають м'які світлотіньові градації.

Пунктирувальна машина, пунктирувальна рама – прилад, що використовується в технології *скульптури* для перевірки об'ємів і пропорцій за точного повторення скульптурного оригіналу. Переважно використовується для відтворення гіпсового оригіналу в камені, а також для виготовлення копій.

Пунсон, пуансон – (фр. буквально – шило) – металевий (сталевий) інструмент у вигляді цвяха. Використовується в *гравюрі* на металі для нанесення крапок.

Путті – (італ. – дитина) – зображення маленьких хлопчиків (іноді з крилами). П. – поширений мотив у *мистецтві Відродження*, а також XVII-XVIII ст. Поєднання в П. античних еротів і християнських ангелів символізувало утвердження в мистецтві чуттєвого світського начала.

-Р-

Ракурс – зображення певного об'єкта в *перспективі*, зі значним скороченням частин, віддалених від глядачів, а також з деяким спотворенням кутів і розмірів. Урахування сприйняття різних зображень у ракурсі необхідне під час виконання робіт в *інтер'єрі*, зокрема в розписах криволінійних поверхонь стелі (*куполів, склепіння*).

Рапорт – частина (мотив) *рисунка* (візерунка), що повторюється на *вишивці, килимі, кераміці, мозаїці, шпалерах, тканинах, трикотажі* та ін. Візерунок *орнаменту* звичайно будується за принципом Р. Найбільш поширене застосування Р. в *ткацтві*.

Ратуша – (пол. від нім. – будинок ради) – будівля міського самоврядування, в якій передбачено залу для засідань (здебільшого на другому поверсі), а також спеціальні приміщення для прийому відвідувачів. Р. часто прикрашали *баштою* з годинником, що виділяло її серед забудов міста й підкреслювало її домінантність. У середньовічних містах Р. розміщували на ринковій площі. Архітектурний тип Р. склався в західноєвропейському Середньовіччі в XII-XIV ст.

Раціоналізм – (лат. – розумний) - в *архітектурі* – сукупність архітектурних напрямів першої половини ХХ ст. Основи Р. були закладені наприкінці ХІХ ст. Р. полягає в органічному поєднанні лаконічних архітектурних форм з будівельними конструкціями та різними матеріалами (алюміній, залізобетон, метал, скло та ін.). Такі споруди вирізняються зручністю та економічністю. Серед представників Р. - Ле Корбюзьє у Франції, школа «Баухауз» на чолі з В.Гропіусом у Німеччині. (Див. *Конструктивізм, Функціоналізм*).

Реалізм – об'єктивне, правдиве відображення дійсності в *мистецтві* різними засобами з урахуванням специфіки різних видів художньої творчості. В *образотворчому мистецтві* Р. в широкому розумінні є здавна притаманною йому об'єктивною художньою властивістю. В різні історичні епохи Р. набуває

конкретно-історичних рис, зумовлених рівнем розвитку суспільної й художньої свідомості. У вужчому розумінні термін «Р» з'явився уперше у Франції в середині ХІХ ст. В образотворчому мистецтві він застосовується до художніх явищ, котрі виникли головним чином у ХVІІ-ХVІІІ ст. й досягли повного розкриття також в критичному реалізмі середини ХІХ ст. В цьому розумінні характерною особливістю Р. є звернення мистецтва до повсякденного життя людей, позбавленого будь-якого релігійного чи міфологічного сюжетного мотивування. Реалістичні тенденції в мистецтві ХХ ст. характеризуються пошуками нових зв'язків з дійсністю, нових образних рішень і засобів художньої виразності.

Регіоналізм, ріджіоналізм – течія в американському живописі 1930-1940-х рр. Представники Р. відображали специфічну американську тематику, зокрема висвітлювали типові сцени з історії та побуту США, а також характерні *ландшафти* цієї країни. Художнім формам вони надавали гострої експресії (Т.Х.Бентон, Дж.С.Керрі) або холодної й абстрагованої застигlosti (Г.Вуд). Нерідко сюжети художників цієї течії пронизувались іронією, спрямованою проти обивателів, поєднувалися з елементами соціальної критики.

Регулярний парк – див. *Садово-паркове мистецтво*

Реді-мейд. – дослівно – «предмет промислового виробництва». Цю назву вперше вжив Марсель Дюшан стосовно своїх «готових об'єктів» (1913-1914), тобто до промислових виробів, які художник демонстрував, не змінюючи ї на виставках. Набув поширення у 60-70-х рр.

Резерваж – (фр. – запас від лат. – зберігаю) – 1) вид *гравюри* на металі. Набув поширення з другої половини ХІХ ст. *Рисунок*, нанесений спеціальним чорнилом на «дошку», покривають кислотривким *грунтом*. Під час обробки водою чорнило розбухає й піднімає ґрунт, який лежить над ним. При цьому оголюється метал для наступного травлення. Рисунок, виконаний таким способом, нагадує начерк *пером* або *пензлем*; 2) спосіб двоколірного фарбування керамічних виробів поливанням їх кольоровим *ангобом* по рисунку, котрий був попередньо нанесений салом або маслом. Після легкого прожарювання виробів жир вигорає. Одержаний двобарвний рисунок покривається прозорою поливою, й виріб вдруге обпалюється.

Релікварій – вмістилище для зберігання реліквій, характерне для християнського культу (з ІІІ ст.). Р. були поширені в Західній Європі і менше – у Візантії, Русі. Р. мали різні форми і розміри, їх створювали з благородних металів, слонової кістки, дерева, оздоблювали цінними каменями, зображеннями та *орнаментом*, які виконувалися в техніці лиття або *різьби*.

Рельєф – скульптурне зображення на площині. Р. може бути самостійним твором *скульптури* або частиною архітектурної *композиції*. Його застосовують також у

декоративних виробів. За відношенням до площини фону розрізняють Р. опуклий (*горельєф, барельєф*) і заглиблений (койланогліф).

Ренесанс – (фр. – Відродження) – див. *Відродження*.

Репліка – (лат. – повторюю) – авторська копія художнього твору (або копія, виконана під спостереженням автора), які відрізняється від оригіналу розмірами або окремими деталями зображення.

Реставрація – (лат. – відновлення) – в *архітектурі* та *мистецтві* закріплення й відновлення зруйнованих або пошкоджених споруд і творів мистецтва. Застосовують три основні методи Р.: консервацію, аналітичний (на основі використання результатів спеціальних наукових досліджень), а також синтетичний (цілісне відновлення пам'ятки *архітектури, образотворчого мистецтва* на основі наявних технологій).

Ретабло – дерев'яний, алебастовий або мармуровий позавівтарний образ великих розмірів в іспанських і латиноамериканських католицьких *храмах* XV-XVIII ст. Р. прикрашувався фігурною й орнаментальною скульптурою, іноді з внесенням живописних зображень.

Ретроспективна виставка – виставка *живопису, графіки, скульптури*, що охоплює твори певного минулого періоду.

Рефлекс – (лат. – звернений, повернутий назад, відображений) – у *живописі* (рідше у *графіці*) – пошук кольору і світла на будь-якому предметі, який виникає тоді, коли на цей предмет потрапляє відблиск від довколишніх об'єктів (неба, сусідніх предметів і т.ін.). Термін «Р.» застосовується як до самої *натури*, так і до її зображення. Тонке і точне відтворення Р. сприяє передачі об'єму, багатства кольорів і відтінків зображуваної *натури* в їхньому складному взаємозв'язку.

Ризаліт – частина будівлі, що виступає за основну лінію фасаду на всю його висоту. В *архітектурі Ренесансу* та *класицизму* часто розташовували симетрично й прикрашували *колонами, пілястрами, фронтонами*. А сучасному будівництві Р. використовують для збагачення пластичної виразності фасадів і загальної *композиції* споруди.

Ризниця – спеціальне приміщення для зберігання риз і церковного начиння в християнських *храмах*. У Р. здійснювалося облачення священника під час богослужіння. Звичайно Р. містилася всередині храму, іноді ж вона була прибудовою або окремою спорудою (переважно в монастирях).

Рисунок – будь-яке зображення, що виконується від руки з допомогою графічних засобів – контурної лінії, *штриха*, плями. Р. виконується на папері *олівцем, пером*, вугіллям, *пензлем* та ін. одним кольором або з органічним застосуванням різних кольорів. Художній Р. – одна з найважливіших і широко

розвинутих галузей *образотворчих мистецтв*. Він є основою всіх видів художнього зображення на площині (*живопис, графіка, рельєф*). У живописі Р. становить звичайно початкову стадію виконання творів і відіграє надзвичайно важливу роль у визначенні обрису, форми, об'єму предметів і розміщення їх у просторі. Тому терміном «Р.» позначають також сукупність лінійно-пластичних елементів живопису, що визначає структуру й просторове співвідношення форм. У *графіці* Р. є самостійною галуззю художньої творчості й основним її видом. Р. (малювання з *натури*, навчальний рисунок) є основою художньої освіти. Р. має багато різновидів: за методом малювання, за темами й *жанрами*, за технікою й характером малювання. Він може бути станковим твором графіки або служити допоміжним матеріалом для створення живописних, графічних, рідше – скульптурних творів. Подібні Р. (див. *Начерк, Ескіз, Етюд*) мають видатну художню цінність. В *архітектурі* особливе значення має Р., що фіксує архітектурний задум. У технологічному відношенні розрізняють Р. сухими й рідкими барвниками.

Різдева гравюра – найдавніший різновид *гравюри* на металі (переважно міді). У Р.г. заглиблені елементи друкарської форми створюються (прорізаються) з допомогою штихеля. Р.г. виникла на основі прикрашування різьбою різних металевих виробів. У середні віки набув поширення прийом заповнення врізаних у метал ліній кольоровою речовиною, головним чином черню. З одержаного таким чином зображення можна було робити відбиток на папері. Ці відбитки мали первісне значення зразків для зброярів та ювелірів. Згодом (десь в першій половині XV ст.) це привело до появи Р.г. Пластини із зображенням Богоматері, святих, євангельських сцен та ін. поширювалися в долині р. Рейн, в Ельзасі, Нідерландах. У XV ст. мистецтво Р.г. вдосконалювалося в працях анонімних майстрів. До кінця вказаного століття воно досягло розквіту в Німеччині (А.Дюрер, М.Шонгауер), в Італії (А.Поллайоло, А.Мантенья та М.Раймонді), в XVI ст. в Нідерландах (Лука Лейденський), у XVII ст. – у Франції (Р.Нантей). Після дослідів у книжковій орнаментиці (XVI ст.) поширилася на українських землях (І.Щирський). Використовувалася для оформлення друкованих видань. З розвитком фотомеханічних засобів репродукції Р.г. втрачає своє значення. З другої половини XX ст. вона використовується в основному при виготовленні державних паперів, грошових знаків та ін. Р.г. виконувалася також на сталі (перша половина XIX ст.), органічному склі або пластмасі (XX ст.).

Різьба – один з найдавніших і найпоширеніших видів *декоративно-вжиткового мистецтва*, спосіб оздоблення виробів із дерева, кістки, каменю, пластмаси, орнаментальними або сюжетними зображеннями. Р. відома з часів палеоліту (на Закарпатті родина Шкрібляків).

Роза – кругле вікно з кам'яною рамкою у вигляді радіальних променів від центра або у вигляді складного візерунка з кілець, ромбів, трилисників. У будівлях

готичних *соборів* такі вікна досягали більше десяти метрів у діаметрі. Р. набула поширення в архітектурі *романського стилю* та *готики* (XII-XV ст.).

Розета. Розетка – (фр. буквально – трояндочка) – декоративна деталь *орнаменту* у вигляді стилізованої розкритої квітки. Гіпсовий зліпок Р. – поширена прикраса архітектурних елементів будинків та їхніх *інтер'єрів*.

Розріз архітектурний – фронтальна проекція будинку або окремої архітектурної деталі, яка умовно перетнута площиною. Р.а. призначений для умовного зображення на кресленні архітектурних деталей, об'ємів або внутрішніх просторів.

Розтушовка – коротенька паличка, виготовлена з паперу або замші для розтирання *штриха* в пляму при малюванні *пастеллю* та ін. м'якими матеріалами.

Рокайл – (фр. – подріблений камінь, черепашки) – 1) один із орнаментальних мотивів *стилю рококо*, що нагадує морську мушлю; 2) те ж саме, що і *рококо*.

Рококо – художній стиль, що набув розвитку в *мистецтві* Європи в першій половині XVIII ст., виник у Франції. Для цього стилю характерна декоративність, химерність і фантастичність орнаментальних мотивів, вигадливість форм. Відрізняється примхливо-вишуканим оздобленням *інтер'єрів* приміщень, манірністю образів. В *інтер'єрних композиціях* широко використовувалися живописні *панно*, стилізовані мушлі, дзеркала і декоративні панелі стін у химерних обрамленнях. Це надавало стінам легкості і нематеріальності, в *інтер'єрі* створювало дух комфорту, зручності й інтимності. В *живописі* Р. проявився в камерності й декоративності, зверненні до фантастики, міфологічної тематики (німфи, богині, пастухи і пастушки, галантні сценки і т.ін.), у *скульптурі* – в *декоративних рельєфах, статуях, статуетках з теракоти, фарфору*. В стилі Р. оздоблювали також меблі, ювелірні вироби. Напряму Р. відрізняється від стилю *бароко* в основному дрібнішими та складнішими формами, вигнутими й переплетеними лініями.

Романізм – (лат. – римський - напряму у нідерландському мистецтві XVI ст. Його представники під впливом італійського *Відродження* (переважно Рафаеля й Мікеланджело) та маньєризму розробляли нові для нідерландського мистецтва проблеми пластичного втілення оголеного людського тіла й *перспективи*, зверталися до тем античної міфології. Художники, котрі належали до цього напряму, наслідували окремі художні прийоми італійських майстрів і вдавалися до *еклектизму*.

Романський стиль – стиль, котрий набув поширення в країнах Західної, Центральної і частково Східної Європи у X-XII ст. (подекуди й у XIII ст.) Найбільш повно й широко він виявився в *архітектурі*. Споруди Р.с. вирізнялися

важкими формами й масивністю (замки, міські оборонні споруди, монастирські комплекси фортечного характеру) (за висловлюваннями Огюста Родена – «стиль важкого мовчання»). В церковному будівництві поширилися *базиліки*. В *образотворчому мистецтві* Р.с. переважали *фрески*, *мініатюри* (оформлення рукописів). У *різьбі* також знайшли відображення риси Р.с.

Романтизм – художній метод, що склався наприкінці XVIII – на початку XIX ст. й поширився як напрям (течія) в літературі й *образотворчому мистецтві* Європи і США. Прихильники Р. виступали проти раціоналістичних догм *класицизму*, ставили на перший план духовне життя людини. Вони зображували незвичні явища та обставини, особливих героїв із сильними характерами і пристрастями. Р. вніс героїчні мотиви в усі жанри образотворчого мистецтва, сприяв розвитку й збагаченню його виражальних засобів.

Ростральна колона – (лат. – ніс корабля) – окрема *колона*, оздоблена скульптурними зображеннями кораблів.

Ротонда – кругла в плані споруда (*храм*, зала, *навільйон*, мавзолей), перекрита куполом. По периметру часто розташована *колонада*.

Рулетка – (фр. – коліщатко) – інструмент для гравірування на металі.

Рустика – (лат. – простий, грубий) – рельєфна кладка або облицювання стін камінням із грубо обтесаною або опуклою лицевою поверхнею (т.зв. рустами). При опорядженні *фасаду* штукатуркою Р. імітується розбивкою стіни на прямокутники або смуги.

-С-

Садово-паркове мистецтво – *мистецтво* створення садів, скверів, парків та н. озеленюваних територій. У С.-п.м. природний *рельєф* і рослинність поєднуються з архітектурними й інженерними спорудами та *скульптурами*. Передбачає розпланування території, добір рослин, їх групування та розміщення, зведення спеціальних паркових споруд, водоймищ, доріг, малих архітектурних форм і *декоративних елементів* (*каскадів*, сходів, фонтанів). Основні типи парків і садів: *регулярні* – з геометричним плануванням (Греція, Єгипет, Месопотамія, Франція); *пейзажні* – з живописними *композиціями* (Англія, Стародавній Китай, Японія); *терасні* – (Італія); *мініатюрні* (Стародавній Рим, Японія).

Салон – 1) назва періодичних, спершу офіційних виставок сучасного *мистецтва* у Франції. З XVII ст. такі виставки влаштовувалися у Парижі. Вони розміщувалися у Луврі (з 1699 р.), спочатку у Великій *галереї*, а пізніше у Квадратному салоні (1737-1848), від якого виникла назва «салон». Їх влаштовували також у Великому палаці на Єлисейських полях – одній з головних вулиць Парижа; 2) будинок, спеціальне приміщення для художніх виставок. Магазин для продажу художніх виробів.

Салонне мистецтво – позначення зовнішньої красивості і банальності, беззмістовності творів *образотворчого мистецтва*, спекулятивні імітації справжніх художніх цінностей. Термін С.М. набув поширення з другої половини ХІХ ст. й спочатку стосувався мистецтва, яке підтримувало журі паризького «Салону» (див. *Салон*) і визнавалося академічною спільнотою і верхами суспільства, а також мало офіційну підтримку органів влади. Зовнішня розважальність, поверхова манірна ефективність виконання, що видавалася за художність і вишуканість, стали характерними для творів С.м. останньої третини ХІХ ст. Термін С.м. став означати художню продукцію, що відповідає невимогливім обивательським смакам і залежить від модних течій і наслідувань.

Сангіна, сангін – (лат. – криваво-червоний) – *олівці* для малювання у вигляді паличок (без оправ) червоного або червоно-брунатного кольору, близького до тілесного. С. буває натуральна (мінеральна) та штучна (з глинистих речовин та окислів заліза). Техніка С. відома з епохи *Відродження*. С. особливо набула поширення в ХVІІ-ХVІІІ ст. в малюнках з *натури* (Пітер Пауль Рубенс, Антуан Ватто, Жан Огюст Фрагонар та ін.).

Сандрик – декоративна архітектурна деталь у вигляді невеликого *карниза* або *фронту*, розміщеного над вікнами або дверима на *фасадах* будинків (рідше в *інтер'єрах*). Інколи С. спирається на два кронштейни, які мають художньо-декоративне вирішення.

Саркофаг – (гр. – пожирач м'яса, від назви вапняку, який нібито знищував трупи) – невелика *гробниця* з каменю, дерева, часто прикрашена розписами, *декоративними рельєфними* зображеннями, *орнаментами*. В ширшому розумінні – будь-яка архітектурно й декоративно оформлена домовина. В історії *мистецтва* особливо відомі давньоєгипетські С., які спочатку відтворювали форми житла, а з ІІІ тис. до н.е. – обличчя померлого, а також етруські (з фігурою померлого на кришці), елліністичні, давньоримські та ранньосередньовічні (з *рельєфами* й архітектурним *декором*). Тип античного С. набув подальшого розвитку в епохи *Відродження* та *Бароко*.

Світлотінь – контрастове виявлення освітлених і тіньових місць на формі, яке сприяє зоровому прийманню *пластики* та об'ємності предмета. Можливості С. використовували ще античні живописці. С. та її теорія розроблялися майстрами *Відродження*. С. використовується художниками як один із заособів, що визначають виразність художнього твору.

Сграфіто, графіто – (італ. – подряпаний) – різновид монументально-декоративного *живопису*, декоративне оздоблення стін, виконання зображень на стіні, коли малюнок подряпується у верхньому шарі штукатурки з метою оголення нижнього шару, іншого за кольором, контрастного щодо верхнього. В давнину С. застосовувався в *кераміці*. В ХV-ХVІІ ст. С. набуло поширення в

Італії як спосіб оздоблення стін (в основному *фасадів*) завдяки особливій міцності цієї техніки. Потім С. проникає в ін. європейські країни (Німеччину, Чехію та ін.). У ХХ ст ця техніка широко використовується в *монументально-декоративному мистецтві*.

Секко – (італ. – сухий) – *живопис* на сухій штукатурці.

Сепія – 1) фарба для малювання сіро-брунатного кольору. Натуральна С. виготовлялася з т.зв. чорнильного мішка морського молюска – сепії. В ХХ ст. С. виготовляється штучним шляхом; 2) вид *графічної* техніки, поширений у Європі з середини ХVІІІ ст.; 3) назва малюнка, виконаного цією фарбою.

Сецесіон – (нім. Від лат. – відхід убік, відокремлення) – назва ряду художніх об'єднань кінця ХІХ – початку ХХ ст. в Австрії, Німеччині. Художники, що входили до С., виступали проти *академізму*.

Силует – (від імені французького генерального контролера фінансів Е. де Силуета (1709-17670), на якого була зроблена *карикатура* у вигляді С. – 1) в *образотворчому мистецтві* вид *графічної* техніки, площинне однотонне зображення фігур і предметів. С. малюються (тушшю на світлому фоні або білилами на темному) чи вирізаються з паперу. Відомі в Стародавньому Китаї, Японії та ін. країнах Азії. В Європі мистецтво С. набуло поширення у ХVІІІ ст.; 2) обриси предмета, схожі на його тінь. Важлива характеристика архітектурних об'єктів, які сприймаються на фоні відкритих просторів або неба.

Сінь – (старослов. – тінь, шатро, навіс, покриття) – в *архітектурі* шатро, навіс на стовпах або *колонах*, що зводиться над вітарем, колодязем, треном або завершується баштою (див. *Ківорій*).

Скань – (давньорус. – сукати, звивати) – вид ювелірної техніки; те ж саме, що *філігрань*.

Скарпель – сталевий круглий або гранчастий стрижень, розширений до одного кінця у вигляді гостро відточеної лопатки. Використовується скульпторами при обробці каменю.

Складень – складена *ікона*, що складається з двох (*диптих*), трьох (*триптих*) або кількох (*поліптих*) частин.

Склепіння – одна з найдавніших архітектурних просторових *конструкцій*, перекриття або покриття споруд, які мають геометричну форму, утворену опуклою криволінійною поверхнею. У розрізі С. можуть бути прямолінійними, криволінійними, складчастими. Їх споруджують з дерева, каменю, цегли, залізобетону. Вони можуть становити покриття громадських, промислових та ін. будівель і споруд. С. бувають багатьох різновидів: віялоподібне, дзеркальне, клинчасте, коробове, хрестове, хибне парусне,

зімкнуте, стрілчасте. С. відомі з давнини (Стародавній Єгипет, Месопотамія, Стародавній Рим, Візантія, Середньовічна Європа, Русь).

Скло – твердий, аморфний, зазвичай прозорий матеріал, що утворюється з мінерального сплаву. У розплавленому стані С. легко піддається формуванню. Художнє скло – це *вітражі*, *смальтові мозаїки*, художній посуд, архітектурні деталі, *декоративні композиції*, *скульптури* (звичайно малих форм), світильники, штучні коштовності (біжутерія), дзеркала.

Скрипторій – майстерні, в яких працювали переписувачі рукописних книг. С. виникли при ранньосередньовічних монастирях Західної Європи (VI-XII ст..)

Скульптура – (лат. – висікаю, вирішую) – вид *образотворчого мистецтва*, твори якого мають об'ємність, тривимірну форму й виконуються з твердих або пластичних матеріалів (камінь, метал, глина, гіпс тощо). Об'єктом зображення в С., як правило, є людина, рідше – тварина (*аніمالістичний жанр*), і ще рідше – природа (*пейзаж*) і речі (*натюрморт*). Розрізняють два основні різновиди С.: *круглу* і *рельєф*. Кругла С. – *статуя*, скульптурна група, *статуетка*, *торс*, *бюст* і т.д. Вона вільно розташовується у просторі й вимагає кругового огляду. Рельєф передбачає зображення на площині, яка утворює його тло. За змістом і функціями С. поділяють на *монументальну*, *монументально-декоративну*, *станкову* й т.з. С. малих форм. Монументальна С. тісно пов'язана з *архітектурою* (*монументи*, *пам'ятники*, комплекси споруд) і вирізняються великими розмірами. Монументально-декоративна С. часто використовується з метою оздоблення архітектурних споруд (*атланти*, *каріатиди*, *фризи*, *фронтони*), фонтанна та садово-паркова С. Станкова С. з архітектурою прямо не пов'язана. Вона має більш камерний характер і звичайно розміщується в залах виставок, музеях, житлових *інтер'єрах*. С. малих форм охоплює широке коло творів, передбачених для житлового інтер'єру, і багато в чому змикається з *декоративно-вжитковим мистецтвом*. До С. малих форм належать також твори медальєрного мистецтва та гліптики.

Собор – головний *храм* міста або монастиря, в якому здійснює богослужіння вища духовна особа (єпископ, архієпископ, патріарх). *Архітектура* С. вирізняється монументальністю форм, відображають основні тенденції архітектурного стилю конкретної історичної епохи.

Солея – (лат. – престол, трон) – невелике підвищення підлоги перед вівтарною перепоною або *іконостасом* у православному храмі.

Соц-арт – напрям у радянському «неофіційному» *мистецтві*. Термін був запропонований у 70-х рр. В.Комаром та О.Меламідом для визначення своїх творів, у яких вони використовували стиль та символіку мистецтва соціалістичного реалізму.

Софіт – (італ. – стеля) – нижня поверхня *арки*, балки, *карниза*, яка часто мала декоративну обробку.

Станкове мистецтво – термін, яким позначаються твори *образотворчого мистецтва*, що мають самостійний характер. У *живописі* – це *картина*, *портрет*, *пейзаж*, *натюрморт*; у *скульптурі* – *бюст*, *композиція*, *рельєф*, *статуя*; у *графіці* – *рисунок*, *акварель*, *естамп*. Назва «С.м.» походить від слова «станок» (*мольберт*, *станок скульптурний*), на якому виконують той чи інший художній твір.

Станок скульптурний – дерев'яний триніжок з круглою або квадратною дошкою – підставкою, що крутиться. На неї встановлюють *скульптуру* в процесі роботи митця.

Статуя – один з основних видів скульптури; об'ємне зображення людської фігури або тварини (рідше якоїсь фантастичної істоти). С. звичайно встановлюється на постаменті. Т.з. кінна С. зображує вершника. Невеликі С., призначені для прикрашання інтер'єра, називаються статуетками.

Стафаж – (нім. – прикрашати картини фігурами) – фігури людей і тварин, які зображуються в пейзажному творі для його оживлення. Вони мають другорядне значення. С. набув поширення головним чином к XVII ст., коли пейзажисти часто вводили в свої твори дрібного формату релігійні та міфологічні сцени. Іноді С. виконувався не автором пейзажу, а ін. художником.

Стека – інструмент скульптора, який використовується під час *ліплення* з глини та ін. м'яких матеріалів. Дерев'яна, з кістки або металева паличка з кінцями, розширеними у вигляді лопатки. Поширені також дротяні С. (кільця з різним викривленням на дерев'яній ручці).

Стела – (гр. – стовп) – вертикально встановлена кам'яна плита (надгробна, меморіальна) з написами і зображеннями. У Стародавньому Єгипті, Вавілоні, Ассирії, Стародавній Греції С. відігравали роль межових каменів, надгробних *пам'ятників*, встановлювалися на честь якоїсь пам'ятної події. В сучасному *мистецтві* форма С. використовується для *надгробків*, а також для пам'ятників.

Стереобат – у давньогрецьких *храмах* цокольна частина споруди у вигляді підвищеної платформи зі сходами.

Стилізація – 1) в *архітектурі* імітація, штучне використання того чи іншого архітектурного стилю, наслідування творчої манери певного майстра. С., як правило, не позначена глибиною змісту, позбавлена природності та гармонійності стилю, органічного поєднання форми та змісту, що властиві справжньому творові мистецтва; 2) в *образотворчому, декоративному мистецтві, дизайні* – узагальнене зображення різних об'єктів умовними

прийомами (напр. стилізація *акантових* листків на *капітелі корінфського ордера*, стилізація різних орнаментальних зображень та ін.)

Стилобат – 1) верхній майданчик ступінчастої основи античних *храмів і колонад*; 2) верхній уступ *стереобату*; 3) інколи С. називають триступінчасту основу давньогрецьких храмів; 4) у сучасній *архітектурі* С. називають платформу, підніжжя, на якому споруджують будівлю.

Стиль – (лат. – загострена паличка для писання) – у *мистецтві* С. художній як єдність змісту, образної системи та художньої форми, що склалася за конкретних історичних умов і властива різним історичним періодам, епохам у розвитку мистецтва (напр., *готика, ренесансний реалізм, класицизм, бароко, рококо* та ін.). У вузькому значення С. художній – індивідуальна манера, неповторні художні особливості творця.

Стиратор – (італ. – розтягувати) – пристосування, що складається з двох рамок, які входять одна в одну, для натягування вологого паперу під час роботи *аквареллю*.

«**Суворий стиль**» - термін, який використовувала радянська критика для характеристики окремої тенденції. Що з'явилася у радянському мистецтві на початку 60-х рр. та стала за своєю естетичною програмою своєрідною антитезою сталінському соціалістичному реалізмові. На відміну від помпезних картин попереднього періоду, «С.с.» використовував стриману, аскетичну пластичну мову (звідси і назва). Найвідоміші представники: Н.Андронов, П.Ніконов та ін.

Супрематизм – (лат. – найвищий) – умовна назва напрямку в *мистецтві авангардизму*, створеного в середині 10-х рр. ХХ ст. К.Малевичем. Ідеї С. втілювалися в поєднанні найпростіших різнокольорових і різновеликих геометричних фігур (прямокутників, трикутників, смуг та ін.), які складають урівноважені геометричні *композиції*, пройняті внутрішнім рухом.

«**Суха голка**» - різновид заглибленої *гравюри* на металі, яка виконується продряпуванням *штрихів* голкою. Для гравюр, виконаних у техніці «С.г.», характерна оксамитовість штрихів. Вона виникає завдяки задиркам (т.з. барбам), котрі залишає голка. «С.г.» часто є доповненням до техніки *офорта*. Відома з кінця XV ст.. Як самостійна набула поширення з XIX ст. В техніці «С.г.» працювали Альбрехт Дюрер, Рембрандт.

Сюрреалізм – (фр. – надреалізм) – один із напрямів *авангардизму* в художній культурі ХХ ст. Виник у 20-х рр. Термін «С.» запровадив французький поет Гійом Аполінер. Естетична концепція С. пройнята ідеями інтуїтивізму і фрейдизму. С. поширився в *образотворчому мистецтві*. У 1925 р. в Парижі відбулася перша виставка художників-сюрреалістів. Найяскравіший представник С. – іспанський художник Сальвадор Далі.

-Т-

Табернакль – (лат. – шатро) - 1) в католицьких *храмах* споруда для зберігання предметів релігійного поклоніння, багато прикрашена *різьбою*, скульптурними зображеннями; 2) в готичних храмах також баштова відкрита прибудова (або архітектурно оформлена *ніша*) для розміщення *статуй*.

Тамбур – (з араб. фр. – барабан) – невелика прибудова до будинків і споруд перед зовнішніми дверима або прохідний простір за ними, призначений для захисту від холодного повітря і вітру.

Театр – (гр. – місце для видовищ, видовище) – тип архітектурної будови, призначений для театральних вистав. Перші театральні споруди з'явилися в VI ст. до н.е. в Стародавній Греції. Вони були відкритими і склалися з орхестри (круглий майданчик – сцена), театрона (місце для глядачів) і скени (прибудова для перевдягання та зберігання реквізиту). Т. споруджували амфітеатром на схилі пагорба (орхестра і сцена розміщувалися біля підніжжя). До IV ст. до н.е. театрон і сцена були дерев'яними, пізніше – кам'яними. Для зв'язку з орхестрою існували драбини й пандуси. Сцена була пристосована для установки *декорацій* та сценічних механізмів. Грецькі театри, які вміщували всіх вільних громадян міста, мали великі розміри. Перший критий театр був зведений римлянами в Помпеях (I-III ст. до н.е.).

Театрально-декоративне й кіно-декораційне мистецтво – вид *образотворчого мистецтва*, що відтворює просторово-предметне середовище у виставах, кіно і телефільмах.

Теза – (гр. – положення, твердження) – листова гравюра з текстом богословського або філософського змісту, що супроводжується зображенням святих, історичних осіб, яким присвячено Т. особливого поширення Т. набули в епоху пізнього *бароко*.

Тектоніка – те ж саме, що і *архітектоніка*.

Темпера – (італ. – змішувати фарби) – *живопис* фарбами, в яких в'язучим матеріалом є емульсії з води та яєчного жовтка, а також з розведеного на воді рослинного чи тваринного клею, змішаного з олією (або олією і лаком). Т. була відома ще в Стародавньому Єгипті, в середні віки вона стала основою техніки *іконопису* й станкового живопису, деколи також використовувалася й для розпису будинків. Середньовічні живописці писали Т. на заґрунтованих дошках і покривали фарбований шар оліфою або олійним лаком. У Західній Європі з XV ст. Т. витісняється *олійним живописом*. З кінця XIX ст. Т. знову широко використовується в творах *станкового* і *декоративно-вжиткового мистецтва*. Сучасні *картини*, написані Т., не покривають лаком, тому вони мають оксамитову матову *фактуру*. Колір і тон у творах, написаних Т., виявляють

більшу стійкість до зовнішніх впливів і довше зберігають первинну свіжість у порівнянні з олійним живописом.

Теракота – (італ. – випалена земля) – випалена кольорова глина, а також неглазуровані вироби; різновид *кераміки*.

Тераса – (фр. від лат. – земля) – літня неопалювана прибудова до будинку, відкрита з трьох сторін (з XIX ст. частіше застосовується), перекрита дахом на стовпах. Т. називають також частини так званих терасних будов, котрі уступами спускаються по схилу.

Тетраконх – в ранньохристиянській і середньовічній *архітектурі* тип центричного *храму* з чотири-пелюстковим планом: до квадратного внутрішнього купольного приміщення примикають чотири напівциркульні в плані *апсиди*. Т. був особливо поширений на території Візантії та Грузії.

Тиснення – техніка художньої обробки шкіри, листового металу, оксамиту й деяких інших матеріалів (картину та ін.) для одержання на їхній поверхні рельєфних зображень шляхом видавлювання. Т. металу здійснювалося способом набивання через м'яку прокладку (шкіра, свинець) листків металу на металеву або кам'яну матрицю з рельєфним малюнком. Цей спосіб був відомий ще в *мистецтві* Стародавнього Єгипту та інших країн стародавнього світу. Він застосовувався для виготовлення прикрас та *окладів ікон*. У XX ст. тиснення металу здійснюється переважно шляхом нагрітих металевих матриць й використовується для книжкових оправ.

Тканини – ткацькі вироби (виконані на ручному або механічному верстатах), які відрізняються художнім орнаментом, красою забарвлення, високою майстерністю виконання. Вони є творами *декоративно-вжиткового мистецтва*. Орнаментация Т., котра зазвичай будується за принципом ритмічних повторень мотиву (*рапорта*), досягається трьома способами: переплетенням ниток, набивним способом, *вишивкою*.

Тондо – (італ. – круглий) – твори *живопису* або *рельєфу*, що мають круглу форму. Найчастіше Т. називають зображення мадонн з немовлям, круглі за композицією й характерні для італійського мистецтва *Відродження*.

Тон кольору – якість кольору, завдяки якій кольори відрізняються один від одного. В *живописі* Т.к. називають також основний відтінок, що узагальнює і підпорядковує собі всі кольори твору, надає *колоритові* цілісності. Фарби в тональному живописі добираються з розрахунком на об'єднання кольорів загальним Т.к.; залежно від переважання тих чи інших кольорів і відмінностей у їхніх поєднаннях Т.к.; в картині Т.к. може бути сріблястим, золотистим, теплим, холодним і т.п.

Тонування – обробка *скульптури* з металу за допомогою різних хімічних речовин, що сприяє чіткішому й повнішому виявленню пластичних форм. Таке Т. називається також патинуванням і оксидуванням. Часто Т. різними барвниками піддаються гіпсові зліпки для імітування *фактури* та кольору ін. матеріалів. При реставруванні *живопису* й *графіки* під Т. розуміють приглушення фарбами втрат і сторонніх плям.

Торевтика – *мистецтво* рельєфної обробки художніх виробів з металу. Частіше всього Т. називають обробку виробів шляхом карбування або *тиснення*. Іноді терміном «Т.» позначають і обробку виробів з литва.

Торс – скульптурне зображення тулуба людини. Анічні Т. – це, головним чином, частина *статуй*, що збереглися. З другої половини ХІХ ст. Т. став самостійним видом скульптурної *композиції*, що дає змогу пластично виявляти фізичну структуру людини.

Торцева гравюра – вид гравюри на дереві (див. *Гравюра*).

Тосканський ордер – спрощений варіант *доричного ордера*. Виник у Стародавньому Римі на межі І ст. до н.е. – І ст. н.е. Має *колону* з *базою*, але без жолобків-*канелюр* і гладкий *фриз*. Назва походить від області Тоскана (Італія).

Травея – у романській і готичній архітектурі прямокутна в плані просторова комірка *нефа*, яку обмежують по кутах чотири стояки, які тримають хрестоподібне або зімкнуте *склепіння*. Готична споруда являє собою систему Т.

Трансепт – поперечний *неф* або кілька поперечних нефів у хрестоподібній в плані *базилиці*. Т. характерний для середньовічних *храмів*.

Трафарет – (італ. – проколювання) – пластина з дерева, металу, картону, гуми та ін. матеріалів з вирізаними отворами у вигляді певних зображень. Т. використовується для нанесення різних написів, візерунків з багаторазовим повторенням, а також в архітектурному проектуванні (не тільки для нанесення букв і цифр, а й у графічному оформленні проектних матеріалів).

Треченто – (італ. – триста) – прийнята в італійській мові назва ХІV ст. Терміном «Т.» називають італійську культуру ХІV ст., що підготувала *Відродження*. Час зародження гуманізму, як ідейного підґрунтя культури Відродження. Для мистецтва Т. характерна боротьба реалістичних і готичних традицій.

Тригліф – елемент *фриза* в *доричному архітектурному ордері* у вигляді прямокутної плити з вертикальними канавками. Т. на фризі чергується з *метопами*.

Трикліній – в давньоримській *архітектурі* приміщення для трапези. А також лежа, які встановлювалися довкола столу для обіду, утворюючи форму підкови.

Триптих – твір *образотворчого мистецтва*, що складається з трьох частин (*картин, рельєфів, малюнків та ін.*). Т. об'єднаний загальною художньою ідеєю, темою або сюжетом і часто створює єдиний *ансамбль*.

Тромпи – конструкція у вигляді трикутного *склепіння*, яка бере початок від кута стін, що сходяться одна над одною, й завершується як основа для *барабана* або *купола* над чотирикутним у плані приміщенням.

Троянка – сталеве зубило з гострим кінцем, розділеним на три частини. Використовується скульпторами для обробки мармуру і м'яких порід каменю.

-У-

Урбанізм – напрям у містобудуванні ХХ ст. Прихильники У. вважали неминучим і необхідним розвиток міських поселень, створення міст-гігантів, міських агломерацій, спорудження великих будівель різного призначення. Нерідко поняття «У.» використовують також як синонім містобудування в цілому.

-Ф-

Фактура – характер поверхні художнього твору, її обробка. В *живописі* – характер фарбованого шару: наприклад. «відкрита» Ф. (широкий мазок, неріаний шар фарби) або «прихована», гладка Ф. У *скульптурі* й *декоративно-вжитковому мистецтві* – полірована, шорстка поверхня статуї, рельєфа, посудини та ін. Ефекти Ф. є однією з ознак, які безпосередньо виявляють особистий творчий почерк того чи іншого майстра. В *мистецтві* ХХ ст. набули поширення експерименти з ускладнення Ф. (*колаж, уведення в шар фарби стружок, піску, тканини*).

Фарфор – тонкий, щільний, зазвичай білого кольору керамічний матеріал з обпаленим черепком, що просвічується в тонкому шарі. Декоративно-художні твори з Ф. з'явилися в Китаї (IV-VI ст.), в Європі (наприкінці XVI ст.) так званий фарфор Медичі, твердий Ф. – на початку XVIII-XIX ст.). В Україні виробництво фарфору налагоджено наприкінці XVIII- початку XIX ст.

Фасад – зовнішній вид будинку або споруди. Залежно від конфігурації будови та її оточення розрізняють Ф.: головний, боковий, вуличний, дворовий, парковий та ін.

Фаюмські портрети – заупокійні живописні *портрети* у Стародавньому Єгипті. Названі за місцем першої значної знахідки в 1887 р. в оазисі Фаюм. Розквіт – у середині I-III ст. Ф.п. виконувалися в техніці *воскового живопису* на дошці (ранні Ф.п. – іноді виконувалися на полотні). Потім вони вставлялися в

бинти мумії на місце обличчя (інколи спочатку розміщувалися в будинках, у мумії вставлялися після смерті).

Фіал – в *архітектурі готики* декоративне завершення *пінаклів*, *шипців*, *контрфорсів* у вигляді химерної *піраміди*, *фігурного шпиля*, *хрестоцвіту* тощо.

Фібула – металева застібка для одягу, яка одночасно була прикрасою. Ф. різних форм були поширені з бронзового віку до раннього середньовіччя. Ф., виконані з благородних металів, інкрустовані коштовним камінням, часто є взірцем *ювелірного мистецтва*.

Фіксатив – розчин для нанесення захисного покриття на *рисунок*, виконані вугіллям, *пастеллю* та ін.

Філігрань – 1) вид ювелірної техніки, виготовлення декоративних ажурних предметів з тонкого скрученого дроту; 2) твори, виконані в цій техніці. З Ф. часто поєднують *зернь* або *емаль*. На території України відома з IV-I ст. до н.е.

Фініфть – назва *емалі* на Русі.

Фолос, толос – у давньогрецькій *архітектурі* кругла в плані споруда (святинище, *гробниця*, музичний зал).

Фреска – (італ. – свіжий) – техніка *живопису* фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій штукатурці. Ф. називають твір, виконаний у цій техніці. Ф. відома з II тис. до н.е. Мистецтво Ф. розквітло в Італії в епоху *Відродження*. Нового піднесення зазнало в XIX-XX ст. В Україні відома з IX ст.

Фриз – 1) в *архітектурних ордерах* – середня частина антаблемента між *архітравом* та *карнизом*. Ф. *доричного ордера* ритмічно поділений *тригліфами* та *метопами*. В *іонічному* та *корінфському ордері* Ф. заповнений *декоративними рельєфами*; 2) декоративна композиція у вигляді горизонтальної смуги вгорі на стіні, на меблевих виробах, а також облямівка на паркетній підлозі, на *килімі*.

Фронтальність – зображення об'єкта (людини, тварини, будинку, предмета) *лицем (фасадом, передньою площиною і т.д.)*, прямо зверненим до глядача. Для Ф. звичайно характерна *площинна манера зображення*.

Фронтон – завершення *фасаду* будівлі, *портика*, *колонади*. Ф. інколи використовується як *декоративна* деталь для оздоблення вікон і дверей, розташована над ними. Ф. утворюється *горизонтальними* та *похилими карнизами*.

Функціоналізм –напрям в архітектурі та художній промисловості, різновид раціоналізму XX ст. Основні вимоги Ф.: *обумовленість зовнішнього виду будівлі її конструкцією і внутрішнім плануванням*, які, своєю чергою, визначаються її

практичним призначенням. («форма відповідає функції»). Ф. виник у 20-х рр. в Німеччині (школа «Баугауз») і в Нідерландах. Прихильники Ф. орієнтувалися на застосуванні нових композиційних і технічних рішень, використанні нової техніки, простих, логічних, функціонально виправданих форм.

Футуризм – (лат. – майбутнє) – загальна назва авангардистських художніх течій 1910-х – початку 20-х рр. у деяких європейських країнах. Їх прихильники висували ідеї створення «мистецтва майбутнього», заперечуючи художні традиції. Прагнули насаджувати ідеї *урбанізму*, фантастики, знаків і символів.

-Х-

«Хай-тек» - (англ. – високий стиль і технологія) – напрям в архітектурі кінця 60-х рр. ХХ ст. «Х.-т.» набув переважного поширення в США та ін. економічно розвинутих країнах. Для цього напрямку характерне відкритість несучих конструкцій та комунікацій, полегшення огорожувальних конструкцій, використання найновіших матеріалів, застосування на *фасадах* та в *інтер'єрах* інженерного обладнання, розробленого з урахуванням найновіших досягнень *дизайну*.

Химера – скульптурне зображення фантастичного чудовиська, яке уособлювало пороки, сили зла. Х. оздоблювали готичні *собори*.

Хепенінг – найпоширеніший різновид «*мистецтва дії*». В основі його лежать незаплановані дії, здійснювані художником за участі присутньої публіки. Таким чином ніби зникає межа між реальністю та художнім твором.

Хіазм – (гр. – хрестоподібне розміщення) – зображення стоячої людської фігури, в якій вага тіла перенесена на одну ногу (опорну). Стегну, яке внаслідок цього піднялося, відповідає опущене плече, а другому – підняте плече. Х. був відомий ще скульпторам античності. В епоху *Відродження* Х. був наново відкритий італійськими майстрами.

Хол – в Ранньому Середньовіччі велике приміщення під високою двосхилою покрівлею, в якому збиралися члени англосаксонської родини, пізніше и- спільна кімната в житловому будинку. В сучасних громадських будівлях – невелика зала для відпочинку, зустрічей, тощо.

Хори, емпори – в ранньохристиянських церквах місце перед *вівтарем*, передбачене для півчих і відділене огорожею від решти приміщення церкви. Пізніше в західноєвропейських країнах Х. стала називатися вся східна (вівтарна) частина церковної будівлі. Х. називається також балкон або галерея всередині великої парадної зали.

Храм – культова будівля, передбачена для богослужіння і виконання релігійних обрядів. Храмові будівлі відомі з часів Стародавнього світу. Х. були присвячені

вшануванню окремих богів і обслуговувалися жрецькими. Ідея храму, де збиралися вірники для прославлення Бога, прийшла від іудеїв (синагога). Основні типи Х. – християнські *церкви*, мусульманські *мечеті*, будійські пагоди та ін.

Хрестово-купольний храм – класичний тип християнського храму, що сформувався в *архітектурі* Візантії. Купол на *парусах* опирається на чотири стовпи в центрі споруди, звідки розходяться чотири склепінчастих рукави хреста. Кутові приміщення, що утворюються при цьому, перекриваються невеликими куполами або *склепіннями*. Головну роль у композиції відіграє центральний купол, піднятий на *барабані*.

Хрестоцвіт, флерон – *декоративна деталь*, що завершує *бапти*, *вімперги*, *пінаклі* в *архітектурі готики*. Має вигляд стилізованої квітки з хрестоподібними горизонтальними відгалудженнями.

Хрещальня – те саме, що і *баптистерій*.

Художнє конструювання – див. *Дизайн*.

Художня промисловість – виготовлення індустриальними методами *декоративно-ужиткових художніх виробів*, призначених для оформлення побуту та *інтер'єру*.

-Ц-

Целла – головне приміщення (святинище) античного храму (див. *Наос*).

Церква – (лат. – божий дім) – те саме, що і *храм*.

Цирк – (лат. – коло) – будівля для циркових вистав. У Стародавньому Римі – еліпсоподібна арена з трибунами, на якій проводилися змагання (перегони) колісниць та ін. видовища. Сучасні будівлі Ц. мають круглу арену, сферичний купол і місця для глядачів, розташовані амфітеатром.

Цоколь – нижня частина зовнішньої сторони будинку, споруди, *пам'ятника* або *колони*, яка лежить на фундаменті. Ц. звичайно дещо виступає. Він оформляється *рустом*, *профілями*, *декоративним оздобленням*.

-Ч-

Чаша – кругла посудина для пиття з широким верхом і вузьким низом, як правило, без ніжки, з основною частиною, що безпосередньо з'єднується з підставкою.

Четверик – в українській *архітектурі* XVII-XVIII ст. чотирикутна в плані споруда. Яка часто використовувалася як початок *шатрового* або ярусного храму, на якій стояв восьмигранний *барабан*.

Чин – горизонтальний ряд *ікон*. Розміщені в кілька ярусів Ч. створюють *іконостас*.

Чинквиченто – (італ. – п'ятсот) – термін, що використовується для позначення художньої культури Італії 1500-1600 рр., а також культури Високого (1490- 30-х рр. XVI ст.) та Пізнього *Відродження* (з середини XVI ст.).

«**Чорна манера**» - вид гравюри на металі; те саме, що і *мецо-тінто*.

-III-

Шамот – вогнетривка глина або коалін, випалені до втрати пластичності, певного ступеня спікання. Ш. використовується в *декоративному мистецтві* (паркова *скульптура*, вази тощо) з середини XX ст.

Шарж – сатиричне або гумористичне (так званий дружній Ш.) зображення (портретне). В якому за дотримання зовнішньої подібності підкреслені найхарактерніші риси моделі. Ш. – різновид *карикатури*.

Шатро – високе тонкостінне покриття давньоруських *храмів*, а також інших споруд, будівель у вигляді чотири- або восьмикутної *піраміди*.

Шедевр – (фр. – головна робота) – 1) в середні віки в Західній Європі вірець виробів, які мали створити ремісники (підмайстри), щоб отримати звання майстра (одна із умов прийняття до ремісничого цеху); 2) зразковий, визначний твір; найвище досягнення *мистецтва*, вияв особливої професійної майстерності й таланту.

Шиття – вид *декоративно-вжиткового мистецтва*. У XX ст. Ш. називають: давньоруську та західноєвропейську *вишивку* (сюжетну – так звана лицьове Ш., орнаментальну) золотими, срібними і кольоровими шовковими нитками (часто з долученням перлин, і коштовних каменів) на церковному одязі, пеленах, святковому одязі; смуги білої бавовняної тканини з машинною ажурною вишивкою у вигляді візерунка з круглих отворів, обшитих «валиком» (походить від ручної вишивки, так званої англійської гладі).

Шпалера – настінна *килим-картина*, виконана вручну за кольоровим *картоном* художника.

Шпатель – інструмент у вигляді металевої (рідше з рогу) лопатки для нанесення *грунту*, перемішування й нанесення фарби, очищення *палітри*.

Шпиль – вертикальне з загостреним кінцем завершення будівлі у вигляді витягнутого конусу або *піраміди з декоративною верхівкою*, флюгером, прапором, скульптурним зображенням.

Шпунт – інструмент, який використовується скульпторами для первинної обробки каменю; сталевий чотиригранний або круглий стрижень з гострим кінцем.

Штихель – інструмент для гравірування; тонкий сталевий стрижень ромбоподібного, клиноподібного, напівовального перетину зі зрізаним кінцем. Використовується в техніці *різцевої гравюри*.

Штрих – (нім. – рисочка, лінія) – лінія, що виконується одним рухом руки; один з найважливіших образотворчих засобів у більшості видів графіки, в окремих видах живопису (головним чином *монументального й декоративного*), в *мистецтві орнаменту* й т. ін. З допомогою Ш. можуть бути передані форма, контур фігури і предметів. Певна система нанесення Ш. – штриховка (коли Ш. у сприйнятті зливаються в суцільну тонову пляму) – дає змогу зобразити світлотіньові градації, досягти враження об'ємної форми.

-Ю-

Ювелірне мистецтво – один з найдавніших і дуже поширених видів *декоративно-ужиткового мистецтва*: виготовлення художніх виробів переважно з дорогоцінних (золото, срібло, платина), а також деяких інших кольорових металів, часто в поєднанні з дорогоцінними каменями, перлами, склом, бурштином, перламутром, слоновою кісткою та ін. В Ю.м. застосовують кування, лиття, художнє карбування та канфарення (надання поверхні металу зернистості й матовості), *тиснення, різьба*, гравірування, оброн (техніка, за якою вирізається тло навколо рисунка), *філігрань, зернь, чернь, емалі (фініфть), інкрустація*, травлення, полірування та ін. механічні прийоми обробки – штампування, вальцювання тощо (див. *Золотарство*).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архітектура України: від античності до нашого часу: велика ілюстрована енциклопедія / Дмитро Леонт'єв. Харків: Ранок, 2010. 223 с.
2. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття / Тимофієнко В. І. ІПСМ АМУ. Київ : ІПСМ АМУ; Головкиївархітектура, 2002. 472 с.
3. Декоративно-ужиткове мистецтво: Словник у 2 Т./ За заг. ред. Я.П.Запаска. Львів: Афіша, 2000. 364 с.
4. Енциклопедія архітектурної спадщини України: тематичний словник багатотомного видання / Укр. акад. архіт.; укл. В. І. Тимофієнко. Київ : УАА, 1995. 365 с.
5. Енциклопедія художнього металу. Том І. Світовий та український художній метал. Том ІІ. Художній метал України ХХ — поч. ХХІ ст. / Автор проекту Р. Т. Шмагало. Львів: Априорі, 2015.
6. Енциклопедія художньої культури. Мистецька освіта: бібліографія, документи, теорія. 4000 джерел бібліографії. 300 фотодокументів. 1000 термінів / Р. Т. Шмагало. Львів : ЛНАМ, 2013. 520 с.
7. Ілюстрований словник архітектурних термінів: Навчальний посібник / Т. М. Клименюк, В. І. Проскураков, Х. І. Ковальчук. Третє видання, доповнене і перероблене. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. 180 с.
8. Ландшафтна архітектура: довідник термінів / В.П. Кучерявий, Р.Б. Дудін, Т.М. Левусь. Львів: Компанія «Манускрипт», 210. 156 с.
9. Мистецтво України: енциклопедія : у 5 т. / редкол.: А. В. Кудрицький (відп. ред.) [та ін.]. Київ : "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1995. Т. 1 : А-В . 1995. 399 с.
10. Образотворче мистецтво. Енциклопедичний ілюстрований словник-довідник /Упоряд. А.М.Пасічний. Київ: Факт, 2007. 678 с.
11. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури / Р.А.Шмиг, В.М.Боярчук, І.М.Добрянський, В.М.Барабаш; за заг. ред. Р.А.Шмига. Львів: ПП "Арал", 2010. 222 с.
12. Тимофієнко В.І. Архітектура і монументальне мистецтво. терміни і поняття. Київ: Інститут проблем сучасного мистецтва, 2002. 342 с.
13. Шевнюк, О. Л. Словник термінів образотворчого мистецтва : Навчальний посібник : [2-е вид., виправлене і доповнене]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 100 с.
14. A Dictionary of Architecture and Landscape Architecture (2 ed.) / Edited by Curl J.S. Oxford University Press, 2006.
15. Clarke M. The Concise Oxford Dictionary of Art Terms (2 ed.). Oxford University Press, 2010.

16. Dictionary of Architecture and Construction. Fourth Edition. /Edited by Harris C.M. New York: McGraw-Hill, 2006. 1103 p.
17. Gavin Ambrose, Paul Harris & Sally Stone. The Visual Dictionary of Architecture. AVA Publishing, 2011. 288 p.
18. Ilustrowana Encyklopedia dla Wszystkich. Architektura i budownictwo / Witold Szolginia wydanie drugie zmienione. Wydawnictwa Naukowo-Techniczne. Warszawa, 1982. 458 s.
19. Mayer R. A Dictionary of Art Terms and Techniques. Harper & Row Publishers, 1996.
20. Palladio A. The four Books on Architecture. Robert Tavernor & Richard Schofield (Trans.). Cambridge Massachusetts: MIT Press paperback edition, 2002.
21. The Grove Dictionary of Art: 34 Volumes. / Edition by Jane Turner. Oxford University Press, 2000-2010.
22. The Grove Encyclopedia of Medieval Art and Architecture. /Edited by: Colum P. Hourihane. Oxford University Press, 2012.
23. The Oxford Dictionary of Art (3 ed.) / Edited by: Ian Chilvers. Oxford University Press, 2004.